

ВІСНИК

Вищої
кваліфікаційної
комісії суддів України

1

2015

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

Окремі питання захисту прав дітей у збройних конфліктах:	
нові виклики для України. Інна Артеменко	2
Окремі питання реалізації повноважень прокурора щодо забезпечення	
прав неповнолітніх на судових стадіях кримінального провадження.	
Олександр Гогусь	7
Деякі аспекти стану злочинності проти правосуддя в Україні.	
Андрій Закревський	13
Проблема застосування практики Європейського суду з прав людини	
судами України. Іван Іванець	21
Вдосконалення нормативно-правової регламентації доступу слідчого	
до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.	
Михайло Костін	25
Наслідки невиконання вимог щодо підготовки	
та підвищення кваліфікації суддями. Оксана Сафонова	33
Мирова юстиція у цивільному процесі України. Анна Цибуляк-Кустевич	40
Стандарти функціонування судової системи	
у рекомендаціях Ради Європи: поняття та класифікація. Поліна Казакевич	47

Науково-практичний юридичний журнал

Видається із вересня 2011 року

Співзасновники:

**Вища кваліфікаційна комісія суддів України,
Національний університет «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»**

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 20089-9889ПР

Рекомендовано до друку та розповсюдження через мережу Інтернет рішенням Вченої ради Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 3 від 22.11.2013) Визнано Міністерством освіти і науки України науковим фаховим виданням. Наказ про включення до Переліку наукових фахових видань України від 14.02.2014 № 153

Голова Редакційної колегії

Козьяков Сергій Юрійович

Редакційна колегія:

Дронговська О. В., Беляневич В. Е.,
Весельська Т. Ф., Гетьман А. П.,
Довгерт А. С., Заріцька А. О., Капліна О. В.,
Кузьменко В. В., Москвич Л. М.,
Кузнецова Н. С., Муравйов В. І.,
Патрюк М. В., Сопільник Л. І.,
Карагусов Ф. С., Щотка С. О.,
Яроцький В. Л., Штаріне Л.

Головний редактор

С. Ю. Козьяков

Заступник головного редактора

О. В. Дронговська

Коректор

О. С. Березовська

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та інших відомостей несуть автори публікацій. Редакція може не поділяти точки зору автора. У журналі зберігається правопис законодавчих, нормативних актів, наказів, методологічних розробок, що надійшли до редакції. Редакція залишає за собою право на скорочення та редагування текстів. Статті обов'язково проходять відбір і рецензування.

Номер 1 (13) 2015 схвалено і рекомендовано до друку рішенням редакційної колегії, протокол №2 від 25.06.2015 р. Підписано до друку 06.07.2015 р. Формат 60x84 1/8 Папір крейдований Наклад 300 примірників Оригінал-макет затверджено Вищою кваліфікаційною комісією суддів України

Видавець ТОВ «Піраміда»

© Текст — Вища кваліфікаційна комісія
суддів України

Адреса редакції:
м. Київ, вул. Механізаторів, 9.
www.vkksu.gov.ua

Інна Артеменко,
провідний науковий
співробітник відділу
досліджень проблем
ювенальної юстиції
Науково-дослідного інституту
Національної академії
прокуратури України

Окремі питання захисту прав дітей у збройних конфліктах: нові виклики для України

УДК 343.4

У статті аналізуються проблемні питання захисту прав неповнолітніх у збройних конфліктах в Україні. Висловлюється думка про необхідність законодавчого врегулювання кримінальної відповідальності за залучення та (або) втягування неповнолітньої або малолітньої особи до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України та з метою захисту прав і забезпечення інтересів таких дітей.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, захист прав неповнолітніх осіб, збройні конфлікти, втягнення неповнолітніх у збройні конфлікти, національне законодавство.

И. Артеменко. Отдельные вопросы защиты прав детей в вооруженных конфликтах: новые вызовы для Украины

В статье анализируются проблемные вопросы защиты прав несовершеннолетних в вооруженных конфликтах в Украине. Высказывается мнение о необходимости законодательного урегулирования уголовной ответственности за привлечение и (или) втягивание несовершеннолетнего в не предусмотренные законами Украины военизированные или вооруженные форми-

рования в соответствии с международно-правовыми обязательствами Украины и с целью защиты прав и обеспечения интересов таких детей.

Ключевые слова: ребенок, несовершеннолетний, защита прав несовершеннолетних, вооруженные конфликты, вовлечение несовершеннолетних в вооруженные конфликты, национальное законодательство.

I. Artemenko. Selected issues of protection of children's rights in armed conflicts: new challenges for Ukraine

This article analyzes the problem protection issues nepovnovolitnih in armed conflict in Ukraine. It has been suggested on the need for legislative regulation of criminal responsibility for involvement and (or) the involvement of the minor or the minor to extralegal Ukraine paramilitary or armed groups, in accordance with international legal obligations of Ukraine and to protect the rights and the best interests of children.

Key words: child, a minor, the protection of minors, armed conflicts involving minors in armed conflict, national legislation.

Протягом останніх років Україна досягла помітних успіхів у забезпеченні захисту прав неповнолітніх осіб. Зокрема, завдяки спільним зусиллям державних органів, громадських та міжнародних організацій скоротився рівень безпритульності серед неповнолітніх, створюються сприятливі умови для розвитку і виховання дітей у сім'ях або в умовах, максимально наближених до сімейних, відбувається реформування та поступова ліквідація інтернатних закладів, упроваджено ефективну систему правосуддя щодо неповнолітніх з урахуванням найкращого міжнародного досвіду, забезпечується ефективна реалізація заходів, спрямованих на ресоціалізацію та реабілітацію неповнолітніх засуджених і колишніх ув'язнених [1].

Примусове втягування неповнолітніх дітей у конфлікти, як у складі регулярної армії, так і в озброєних угрупованнях, міжнародна спільнота вважає незаконними діями та однією з найгірших форм експлуатації дитячої праці, а використання в бойових діях дітей до 15 років – військовим злочином

Разом з тим залишаються невирішеними питання захисту прав дітей в економічній, соціальній та культурній сфері, зокрема забезпечення конституційних прав дітей на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я, на освіту та доступ до культурної спадщини [1]. Також потребує удосконалення система правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, робота державних органів, що спрямована на боротьбу із використанням дитячої праці, торгівлею та сексуальною експлуатацією дітей, а також попередження та подолання насильства щодо дітей.

Окреслені вище проблеми захисту прав неповнолітніх стосуються мирного часу. Проте у 2014 році Україна вперше стикнулася з реальною проблемою захисту прав дітей у збройному конфлікті,

що зараз відбувається на Сході нашої країни. Зважаючи на те, що національне законодавство у сфері захисту прав неповнолітніх розраховане переважно на мирний час, є нагальна потреба врегулювати законодавчі прогалини у сфері захисту прав дітей під час збройних конфліктів в Україні.

Слід зазначити, що питання захисту прав дітей в період збройних конфліктів досліджувалось такими науковцями та практиками, як К. Барстад, Ж. Стефан, Д. Платтнер, В. Захарія, Л. Корбут, Ф. Крілль, К. Ніконов, Н. Петрова. Однак ці науковці переважно вивчали питання захисту прав неповнолітніх як учасників воєнних дій. А актуальний момент вимагає окреслення проблем захисту прав неповнолітніх під час збройного конфлікту, зокрема втягнення їх в бойові дії, а також надання пропозицій щодо внесення змін до національного законодавства про кримінальну відповідальність за залучення та (або) втягування неповнолітнього у збройні конфлікти.

Характерними особливостями будь-яких збройних нападів є виникнення складних та життєвонебезпечних умов для жителів, зокрема дітей, які опинилися в зоні бойових дій. Так, тисячі дітей, які опинилися в зоні АТО через незалежні від них обставини, вимушені пережити всі жахи збройних конфліктів та є жертвами бойових дій. Вони гинуть, стають інвалідами, сиротами, біженцями або переміщеними особами, часто розлучаються зі своїми сім'ями. Багато із них страждають від голоду чи потребують медичної допомоги. Невідомо скільки таких дітей утримуються як заручники або є жертвами торгівлі людьми. Вони зазнають психічних й моральних травм, стаючи свідками жорстоких вбивств і насильства стосовно своїх рідних та інших осіб.

Під час збройних нападів порушуються права неповнолітніх на медичне обслуговування. Зокрема, діти не завжди мають можливість отримувати необхідну медичну допомогу [3], позаяк бойовиками захоплюються або руйнуються заклади охорони здоров'я, унеможливується постачання ліків та медичного обладнання. Є випадки тримання у заручниках дітей-сиріт, які потребують не тільки соціальної, а й постійної медичної допомоги [3].

Непоодинокими є факти фізичного та сексуального насильства щодо неповнолітніх під час збройних конфліктів. Проте такі дані є прихованими через недоступність районів, охоплених військовими діями, а також через мовчання постраждалих. Жертви насильства зазвичай залишаються поза межами необхідної їм правової допомоги та соціальної реабілітації [4].

Освіта – пріоритетна сфера діяльності кожної держави та визнається світовою спільнотою як така, що має ключове значення для стабільного

миру, є способом вивчення і поширення цінностей милосердя та протидії нетерпимості, а також сприяє поступовому зменшенню гостроти конфлікту, зважаючи на її рятівну та захисну функції, коли школа стає нейтральною територією, безпечною для перебування [5]. Проте у надзвичайних ситуаціях, якими є збройні напади, освіта стає недоступною, а в деяких випадках відбувається порушення законодавства України. Це зумовлено тим, що бойовики знищують або захоплюють приміщення дитячих садків, шкіл та вищих навчальних закладів. Є навчальні заклади, які продовжують працювати, але науково-методичне забезпечення навчального процесу в них перебудоване за російськими стандартами освіти й базується на російських підручниках [6].

Через військові дії ускладнена діяльність державних органів, зокрема державних служб у справах дітей. Державним службовцям цих органів бойовики забороняють надавати відомості про дітей, які залишились без батьків, та проводити будь-які дії, пов'язані з усиновленням [7].

Залишається вкрай гострим питання вивезення дітей із зони бойових дій. Бойовики перешкоджають переміщенню неповнолітніх осіб за межі контрольованих ними територій Луганської та Донецької областей, окрім Російської Федерації [8]. Ганебним явищем є те, що чоловіки, які підтримують так звані ДНР та ЛНР, забороняють своїм дружинам із неповнолітніми дітьми покидати зону конфлікту [9].

Факти залучення неповнолітніх осіб до участі у військових діях викликають особливе занепокоєння. Діти, опинившись в епіцентрі насильства, часто підпадають під вплив збройних угруповань. Бойовики вербують їх для виконання різних функцій – від безпосередньої участі у бойових діях до тилового забезпечення і підтримки. Їх використовують для доукомплектування діючих бандформовань, збору даних розвідки та виконання допоміжних функцій. Дуже багато серед таких «дітей-солдатів» неповнолітніх, які вчинили злочини ще в мирний час. Це неповнолітні з певними соціально-психологічними характеристиками та зі схильністю до кримінальних дій [10]. Слід зазначити, що залучення неповнолітніх до збройних конфліктів завдає психологічної, фізичної, соціальної шкоди їх здоров'ю і розвитку, що у майбутньому призведе до вкрай негативних наслідків. Таке явище є несумісним з людським розвитком, стабільністю, добробутом і демократією загалом [11].

Примусове втягування неповнолітніх дітей у конфлікти, як у складі регулярної армії, так і в озброєних угрупованнях, міжнародна спільнота вважає незаконними діями та однією з найгірших форм експлуатації дитячої праці, а використання в бойових діях дітей до 15 років – військовим злочином.

Така міжнародна позиція має своє відображення в низці актів, таких, зокрема, як Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [12], Римський статут, прийнятий до впровадження Міжнародним кримінальним трибуналом [13], що були посилені кількома резолюціями Ради Безпеки ООН.

Україна приєдналася до міжнародних угод у сфері забезпечення прав дитини, зокрема прав дитини під час збройних конфліктів. Базовим документом, спрямованим на захист дітей, є Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1989 році, 27 лютого 1991 року її ратифікувала Україна. Згідно з Конвенцією держави зобов'язуються вживати всіх можливих заходів для забезпечення захисту неповнолітніх осіб, які опинилися у зоні збройного конфлікту [14]. Україна ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, яким встановлено мінімальний вік призову на строкову службу й участі у військових діях (18 років) та добровільного найму (16 років), а також передбачено заборону вербування або використання з військовою метою осіб, які не досягли віку 18 років. Україна також є у переліку тих країн, які підписали Римський статут Міжнародного кримінального суду. Цей документ містить положення, що кваліфікують певні дії щодо дітей як військові злочини, зокрема: призов та зарахування до військової служби дітей у віці до 15 років (малолітніх); використання дітей у військових діях під час міжнародних та локальних збройних конфліктів; умисні напади на лікарні та школи. Насильницька передача дітей до групи, яка буде піддана умисному знищенню, кваліфікується як геноцид. Україна ратифікувала Конвенцію Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці – використання дітей як солдатів. Конвенція також забороняє примусове або обов'язкове вербування дітей для участі у збройних конфліктах [15]. Урядом України підписано 17 Резолюцій Ради Безпеки ООН (приймались з 1999 року, остання підписана в 2014 році та видана 7 березня 2014 року), які стосуються захисту та реабілітації дітей, постраждалих через військовий конфлікт. Крім того, Україна у 2007 році підписала Паризькі зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування чи використання збройними силами або озброєними групами, а також Паризькі принципи та керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами чи озброєними угрупованнями [1].

Україна, ратифікувавши міжнародні документи, взяла зобов'язання посилити захист дітей від участі у збройних конфліктах, тим самим підтвердила

готовність протистояти згубному та масштабному впливу, який здійснюється сьогодні на дітей, що перебувають в зоні АТО, засудила протиправні зазіхання на них в умовах воєнних дій та напади на об'єкти, де зазвичай перебувають діти.

Проте повна імплементація міжнародних норм в національне законодавство, серед яких положення Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, потребує низки заходів [16]. Зокрема, з метою забезпечення невідворотності покарання необхідно на законодавчому рівні посилити відповідальність за військові злочини проти дітей. Для цього слід передбачити чітку і недвозначну заборону вербування та залучення дітей у військові конфлікти шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України. Необхідно визначити склад таких злочинів, як «вербування дитини під час збройного конфлікту», «використання дитини під час збройних конфліктів», і встановити кримінальне покарання для тих, хто їх вчиняє (зокрема, для батьків дитини, осіб, що їх замінюють, або законних представників) [1].

З метою забезпечення невідворотності покарання необхідно на законодавчому рівні посилити відповідальність за військові злочини проти дітей. Для цього слід передбачити чітку і недвозначну заборону вербування та залучення дітей у військові конфлікти шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України

Зазначені дії в національному законодавстві наразі не криміналізовані. Єдине положення щодо покарання за використання дітей у збройних конфліктах міститься у статті 149 Кримінального кодексу України. Цією статтею визначається покарання за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, під якою слід розуміти, зокрема, використання у збройних конфліктах. Частина 2

та частина 3 статті 149 Кримінального кодексу України встановлюють відповідальність за здійснення протизаконних дій щодо неповнолітніх та малолітніх відповідно.

Крім того, Кримінальним кодексом України не передбачено застосування екстратериторіальної юрисдикції за злочини відповідно до Факультативного протоколу (хоча стаття 8 Кодексу містить норму, згідно з якою іноземці можуть бути притягнуті до відповідальності за скоєння тяжких злочинів та злочинів, передбачених міжнародними договорами України) [1].

З метою узгодження положень національного законодавства з Конвенцією ООН про права дитини, Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 1325 урядом у липні 2014 року прийнято Закон України № 1614-VII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення захисту прав дітей». Проте ним лише передбачено соціальний і правовий захист прав та інтересів неповнолітніх осіб, які підпадають під дію законів України: «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (від 21.10.1993 № 3543-XII), «Про військовий обов'язок і військову службу» (від 25.03.1992 № 2232-XII), «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (від 20.12.1991 № 2011-XII).

Також з метою приведення національного законодавства у відповідність до положень Факультативного протоколу до Конвенції ООН з прав дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах законодавцями розроблено законопроект реєстр. № 1412 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо кримінальної відповідальності за вербування, залучення та (або) втягування дітей до участі у військових конфліктах чи діях». Законопроект передбачає посилення кримінальної відповідальності за злочини щодо вербування, залучення або втягування неповнолітнього або малолітньої особи до незаконних воєнізованих чи збройних формувань, використання їх у збройних конфліктах інших держав, у військових конфліктах чи діях, незаконному поводженні зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Прийняття цього законопроекту, на думку автора, дозволить запровадити ефективну систему захисту прав дітей під час воєнних дій і збройних конфліктів, зокрема захисту дітей від вербування та залучення до участі у воєнних конфліктах чи діях, їх використання при незаконному поводженні зі зброєю, та встановити кримінальну відповідальність за такі дії. Однак вважаємо, що для досягнення мети даного законопроекту є необхідність його ґрунтовно доопрацювати. Оскільки застосування таких змін на практиці зумовить конкуренцію кримінально-правових норм, вважаємо за необхідне передбачити окрему спеціальну норму в

Кримінальному кодексі України, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за залучення та (або) втягування неповнолітнього або малолітньої особи до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань.

Отже, захист прав неповнолітніх громадян України, які безпосередньо перебувають у ситуації збройного конфлікту, – це нова проблема для нашої держави, яка потребує відповідної законодавчої та нормативно-регуляторної бази, а також інституційного та організаційного забезпечення. Тому дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах є запорукою збереження усіх сфер здоров'я – фізичної, психічної, соціальної і духовної, та забезпечення належного рівня соціального захисту постраждалих дітей та їх сімей, а також громад як на сході України, так і в регіонах, що приймають переселенців із зони АТО. Об'єднання зусиль в найкращих інтересах дітей є важливою передумовою забезпечення загальнолюдських цінностей та інтеграції до європейської спільноти.

Список використаних джерел:

1. Кочемировська О. О. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах: Аналітична записка: [Електронний ресурс]. / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/articles/1660/
2. «У Донецьку снаряд потрапив у дитячу лікарню» ZN.UA. 19.01.2015: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/u-donecku-snaryad-potrapiv-u-likarnyu-161758_.html.
3. «Терористи тримають у заручниках 135 ВІЛ-інфікованих дітей-сиріт». ТСН. – 28 липня 2014: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/teroristi-trimayut-u-zaruchnikah-135-vil-infikovanih-ditey-sirit-360903.html>
4. Ежегодный доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах Лейлы Зерруги (A/HRC/25/46), 26 December 2013: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/u-donecku-snaryad-potrapiv-u-likarnyu-161758_.html
5. Ежегодный доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах Лейлы Зерруги (A/HRC/25/46): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=s/2014/884&Lang=R&Area=UNDOC>
6. «Навчання під обстрілами. Як примусово «зросійшують» Донецьк». Радіо Свобода: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26749027.html>
7. В законодавстві терміново потрібні зміни, щоб вберегти дітей від безпритульності – Людмила Волинець. – Всеукраїнський портал національного усиновлення. «Сирітству – ні». 31.10.2014: [Електронний документ]. – Режим доступу: http://www.sirotstvy.net/press_centre/news/1634.html?pg=4
8. Бойовиків ДНР просять припинити вогонь на час вивезення дітей. – Преса України. 26.01.2015: [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/58623>
9. Сексуальне та гендерне насильство у військовому конфлікті в Україні: [Електронний документ]. – Режим доступу: http://women-union.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=107:2014-10-20-12-09-10&catid=1:latest-news&Itemid=55
10. Миколок О. Війна – це найбрутальніше порушення прав дитини: [Електронний документ]. // День. – № 157, 27.08.2014: – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/viyuna-ce-naybrutalnishe-porushennya-prav-ditini>.
11. Діти-солдати. Вісник ДКВС – Режим доступу: http://www.dcaf.ch/content/download/35330/.../bg_Child_Soldiers_ru.pdf
12. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Протокол ратифіковано із заявою Законом № 1845-IV від 23.06.2004, ВВР, 2004, N 38, ст. 476.
13. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, поточна редакція від 17.07.1998 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588
14. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року: ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII (789-12): [Електронний документ]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
15. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17.06.1999 № 182: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_166
16. Заключні спостереження щодо доповідей, поданих державами-учасницями відповідно до Ст. 8 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (CRC/C/OPAC/UKR/1), та письмових відповідей на перелік його запитань (CRC/C/OPAC/UKR/Q/1/Add.1), 2011: [Електронний документ]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/UN_CRC_ConcludingObservations_Ukr.pdf

Олександр Гогусь,
старший науковий співробітник
відділу досліджень проблем
ювенальної юстиції
Науково-дослідного інституту
Національної академії
прокуратури України

Окремі питання реалізації повноважень прокурора щодо забезпечення прав неповнолітніх на судових стадіях кримінального провадження

УДК 343.123

Розглядаються питання реалізації повноважень прокурора щодо забезпечення прав неповнолітніх на судових стадіях кримінального провадження. Зокрема, досліджуються особливості реалізації прокурорських повноважень щодо забезпечення безпеки неповнолітніх, які беруть участь у кримінальному провадженні, залучення як відповідачів осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за неповнолітніх, а також прийняття рішення щодо цивільного позову та юридичної долі майна, на яке може бути звернуто стягнення.

Ключові слова: прокурор, судовий розгляд, цивільний позов, кримінальне провадження, неповнолітні.

А. Гогусь. Отдельные вопросы реализации полномочий прокурора по обеспечению прав несовершеннолетних на судебных стадиях уголовного производства

Рассматриваются вопросы реализации полномочий прокурора по обеспечению прав несовершеннолетних на судебных стадиях уголовного производства. В частности, исследуются особенности реализации прокурорских полномочий по обеспечению безопасности

несовершеннолетних, участвующих в уголовном производстве, привлечения в качестве ответчиков лиц, которые несут субсидиарную ответственность за несовершеннолетних, а также принятия решения по гражданскому иску и юридической судьбе имущества, на которое может быть обращено взыскание.

Ключевые слова: прокурор, судебное рассмотрение, гражданский иск, уголовное производство, несовершеннолетние.

O.Hohus. Selected issues of implementing powers of the prosecutor to ensure the rights of minors in the judicial stages of criminal proceedings

There are considering the questions issues of implementing powers of the prosecutor to ensure the rights of minors in the judicial scrutiny. In particular there are implementation of prosecutorial discretion to ensure the safety of minors who participate in criminal proceedings, as well as the decision in a civil lawsuit and the legal fate of property that can be foreclosing upon.

Key words: prosecutor, judicial scrutiny, civil claim, criminal proceedings, minors.

Велике значення для профілактики злочинності серед неповнолітніх має процесуальна діяльність прокурорів у судах, що здійснюють провадження у кримінальних справах. Ефективні правові заходи, які суди застосовують щодо неповнолітніх, можуть реально сприяти попередженню вчинення ними нових злочинів та виправленню підлітків. Підтримуючи державне обвинувачення в судах, прокурори повинні приділяти особливу увагу забезпеченню захисту гарантованих Конституцією України прав і свобод як неповнолітнього обвинуваченого (підсудного), так й інших учасників процесу [1, ст.ст. 62-64].

Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) і, крім того, спеціальними нормами, якими передбачено підвищення рівня захищеності прав неповнолітніх у кримінальному провадженні. Конкретизують ці норми такі підзаконні акти, як, зокрема, наказ Генерального прокурора України №16гн, що визначає особливості виконання прокурором конституційних функцій прокуратури у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [8, п.п. 8-11].

Правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою процесу національного розвитку кожної країни. Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1, ст. 9]. Тому прокурори в судах повинні враховувати вимоги міжнародних правових актів, зокрема тих, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. У міжнародно-правових актах наголошується на необхідності особливого захисту дітей та підлітків. Україною було підписано міжнародний договір від 29 листопада 1985 р., за яким вона взяла на себе зобов'язання виконувати Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») [5, пр. 2.1]. У пр. 2.1 зазначених Правил підкреслюється необхідність неупередженого їх застосування.

В іншому важливому міжнародному документі – Конвенції про права дитини, ухваленій на 44-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1989 р. і ратифікованій Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. (далі – Конвенція), міститься гуманне положення щодо застосування до неповнолітнього запобіжного заходу [4, ст. 37]. Відповідно до ст. 37 Конвенції «арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно із законом та використовується лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу».

Роз'яснення судам із питань застосування зако-

нодавства щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх надані Пленумом Верховного Суду України, зокрема в таких постановках:

а) Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» [9];

б) Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [7];

в) Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» [10].

Стан підліткової злочинності викликає занепокоєність та зумовлює необхідність пошуку нових засобів для її попередження, вжиття додаткових заходів державними органами і громадськістю, що сприяли б поступовому зменшенню злочинних проявів у середовищі неповнолітніх. Серед загальних заходів профілактики зазначених явищ важливе місце посідає процесуальна діяльність органів розслідування, прокуратури і суду, що здійснюють провадження у кримінальних справах про злочини неповнолітніх. У цій роботі необхідно значно підвищити якість кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Прокурор має належним чином реагувати на випадки, коли суди неналежно виконують вимоги процесуального закону, що визначають умови і порядок розгляду справ про злочини неповнолітніх, припускаються помилок при застосуванні закону про кримінальну відповідальність неповнолітніх та істотно порушують вимоги кримінального процесуального закону. Деякі судді намагаються розглядати справи щодо неповнолітніх у спрощеному порядку без додержання процесуальної процедури. Не в усіх справах належно з'ясовуються причини й умови, що сприяли вчиненню злочинів.

У судах нерідко мають місце факти тяганини при розгляді справ щодо неповнолітніх. Відповідно до ст. 40 зазначеної вище Конвенції будь-яке рішення щодо неповнолітнього має невідкладно прийматися компетентним чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом.

Оцінюючи дії неповнолітніх, прокурори в судах мають зважати на ту обставину, що в цілому неповнолітні за рівнем інтелектуального і вольового розвитку відстають від дорослих. Життєвий досвід у них ще недостатній, а якщо є упущення у вихованні, то вони можуть неправильно оцінювати конкретну ситуацію та вибирати лінію поведінки, помилятися у трактуванні змісту таких понять, як сміливість, дорослість, взірць для наслідування.

Зважаючи на вікові особливості неповнолітніх, необхідно посилювати їх правову захищеність. Для гарантування правового захисту неповнолітніх у судовому розгляді законом передбачено спеціальні норми, що встановлюють особливості провадження у цих справах.

Велике значення для індивідуалізації особи обвинуваченого (підсудного) при вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням до нього кримінального та кримінального процесуального закону, має з'ясування даних про його вік. Ст. 22 КК України встановлено вік, з якого може настати кримінальна відповідальність за вчинення злочину. Судам слід мати на увазі, що вік неповнолітнього входить до переліку обставин, які необхідно обов'язково з'ясувати. У справах стосовно неповнолітніх орган, який здійснює провадження, зобов'язаний вжити заходів для встановлення точної дати народження (число, місяць, рік) особи, яка притягається до кримінальної відповідальності. При цьому особа вважається такою, яка досягла певного віку, починаючи з наступної доби після дня народження. Дані про вік неповнолітнього мають підтверджуватися свідоцтвом про його народження. За відсутності документа, який підтверджує вік, або якщо є обґрунтовані сумніви щодо оригіналу документа про народження, для встановлення віку обвинуваченого необхідно призначити судово-медичну експертизу. У випадках, коли рік народження неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою, днем народження треба вважати останній день року, зазначеного експертами, а при визначенні ними віку мінімальною і максимальною кількістю років (наприклад, від 14 до 15 років) необхідно виходити із передбачуваного експертизою мінімального віку такої особи. За даними апеляційних судів, у вивчених під час проведення узагальнення справ вік неповнолітніх був встановлений за документами про їх народження, якими є свідоцтва про народження, їх копії, додані до справ. У разі відсутності свідоцтва про народження до справи додається копія запису державного органу про народження неповнолітнього.

У кожному кримінальному провадженні щодо неповнолітнього необхідно з'ясувати стан його здоров'я та загального розвитку, а за наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, має бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Дані про стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього можуть впливати на вирішення таких важливих питань, як притягнення його до кримінальної відповідальності, обрання запобіжного заходу, міри покарання тощо.

З метою з'ясування стану здоров'я неповнолітнього мають бути допитані як свідки його батьки або особи, які їх замінюють (опікун, піклувальник), про те, чи не хворів неповнолітній тяжкими хворобами, чи немає у нього психічних або фізичних вад, які його здібності щодо логічного мислення, чи не відстає він у розвитку від однолітків. Якщо неповнолітній перебував на обліку у зв'язку з психоневрологічним захворюванням або перебував у лікарні, слід витребувати відповідні медичні документи. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього має бути призначена судово-психологічна експертиза або комплексна психологічно-психіатрична експертиза. Такі ж рекомендації дано судам Постановою Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. №8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [12, ст. 15]. Так, у п. 15 цієї постанови зазначається, що для встановлення рівня загального розвитку неповнолітнього, ступеня його розумової відсталості та для з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними, може бути проведена судово-психіатрична, психологічна або комплексна психологічно-психіатрична експертиза.

У випадках, коли одержані дані свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічним розладом, необхідно з'ясувати рівень його розумової відсталості порівняно з рівнем розвитку осіб такого ж самого віку. Підліток із розумовим відставанням має менший запас знань і уявлень. Потрібно також з'ясувати, рівню розвитку якого віку відповідає фактичний розвиток неповнолітнього.

До справ про злочини неповнолітніх, як правило, долучаються характеристики зі школи, іншого навчального закладу, з місця проживання, роботи, а також довідки з міліції у справах неповнолітніх і служби у справах неповнолітніх про те, чи перебував неповнолітній на обліку, коли і за які правопорушення його взяли на облік, коли служба у справах неповнолітніх його справу розглядала, чи притягувався він до адміністративної відповідальності тощо.

Під час розгляду кожної справи також необхідно з'ясувати умови життя і виховання неповнолітнього, тобто встановити факти щодо сімейно-побутових умов, його контактів з оточуючими. Це допомагає виявити безпосередні причини, які спонукали неповнолітнього до вчинення злочину, і зробити висновки, чи злочин є випадковим, чи він зумовлений причинами, які необхідно усунути. Напружені стосунки між батьками дуже негативно впливають на його виховання та поведінку. Судова практика свідчить, що у сім'ї, в якій неповнолітній був свідком пияцтва, злослів'я, бійок між батька-

ми, він засвоює такі ж принципи поведінки і надалі сам починає так ставитися до інших.

При вирішенні питання про можливість призначення судового розгляду справи про злочини неповнолітніх судам потрібно ретельно перевіряти підстави тримання під вартою неповнолітнього. Затримання та тримання під вартою як запобіжний захід можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у виняткових випадках. Тримання під вартою застосовується до неповнолітніх лише за наявності підстав вважати, що інші, менш суворі запобіжні заходи можуть не забезпечити виконання обвинуваченим (підсудним) процесуальних обов'язків і його належної поведінки. Згідно з пр. 13.2 «Пекінських правил» утримання під вартою до суду по можливості має замінюватись іншими альтернативними заходами. Зважаючи на конкретні обставини справи, з урахуванням відомостей про особу неповнолітнього, умов його життя і виховання, стосунків з батьками, суд може обрати менш суворий запобіжний захід, ніж тримання під вартою. Проте ці вимоги інколи не виконуються і в мотивувальній частині постанови суду не зазначається, чому конкретний випадок взяття під варту неповнолітнього розглядається як винятковий [5. пр. 13.2]. Прокурор у таких випадках повинен належним чином відреагувати, оскарживши такі невмотивовані судові рішення в апеляційному чи касаційному порядку.

Органи досудового слідства і суди відповідно до вимог ст. 59 Конституції України в усіх випадках повинні забезпечити право неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на одержання кваліфікованої юридичної допомоги. Враховуючи вікові особливості неповнолітніх, закон надає таким особам можливість користуватися правовою допомогою фахівця. Участь захисника при провадженні досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді про злочини неповнолітніх є обов'язковою. Зазначена вимога закону є однією з найважливіших особливостей провадження справ про злочини неповнолітніх. Як захисники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні. Тому, готуючись до судового розгляду, прокурор має ретельно перевірити, чи було надано неповнолітньому допомогу захисника на стадії досудового слідства.

Судам необхідно враховувати, що під час розгляду справ про злочини неповнолітніх бажаною є участь законного представника. За його участю можна більш повно з'ясувати умови життя та виховання неповнолітнього підсудного. Суди повинні викликати в судові засідання законних представників неповнолітнього, які беруть участь у судовому розгляді справи щодо осіб, котрі не досягли 18-річного віку. Після досягнення підсудним цього

віку участь законного представника у справах не є обов'язковою. Законний представник може бути усунутий від участі в судовому розгляді, якщо буде встановлено, що його дії завдають шкоди інтересам неповнолітнього підсудного.

Важливим засобом запобігання злочинності серед неповнолітніх є встановлення і притягнення до кримінальної відповідальності дорослих осіб, які спонукали неповнолітніх до вчинення злочину. Під час розгляду справ щодо неповнолітніх прокурор має підтримувати обвинувачення щодо дорослих осіб, які втягнули неповнолітніх у злочинну діяльність. Також прокурор має звертати увагу на повноту дослідження доказів вини дорослих осіб у втягненні неповнолітніх у вчинення злочину та на достатню вмотивованість вироків суду.

З огляду на те, що покарання неповнолітніх має бути підпорядковане іншій меті – їх виправленню і перевихованню, попередженню вчинення нових злочинів – суди не повинні призначати неповнолітнім позбавлення волі за злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки

Втягнення неповнолітнього у злочин виявляється в діях дорослої особи, пов'язаних із безпосереднім психічним та фізичним впливом на неповнолітнього, вчинених з метою викликати у нього прагнення взяти участь у злочині, і передбачає ініціативну поведінку, пов'язану із впливом на неповнолітнього для залучення його до участі у злочині, зокрема переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозицію вчинити злочин, обіцянку придбати або збути вкрадене, надання порад про місце і способи вчинення або про приховання слідів злочину, вживання спиртних напоїв

з неповнолітнім з метою полегшити схилення його до вчинення злочину тощо. Судам необхідно ретельно з'ясувати характер взаємовідносин між дорослим і підлітком, оскільки ці дані можуть мати велике значення для з'ясування ролі дорослого у втягненні неповнолітнього у вчинення злочину. У процесуальних документах має бути зазначено, якими конкретно діями був втягнений неповнолітній у злочинну діяльність.

При призначенні покарання неповнолітньому суд повинен враховувати не тільки ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, а також умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості розвитку неповнолітнього. Відповідно до пр. 5.1 «Пекінських правил» реакція на дії неповнолітніх правопорушників має бути такою, що враховує не лише тяжкість правопорушення, а й особливості їх особистості. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

Застосовуючи міру покарання, суди мають враховувати всі обставини в їхній сукупності, які впливають на його вид та розмір. Однак при призначенні неповнолітнім покарання суди припускаються помилок, не завжди враховують передбачені законом особливості особи неповнолітнього та інші обставини.

При пом'якшенні покарання неповнолітнім засудженим апеляційні й касаційні інстанції здебільшого враховували, крім ступеня тяжкості вчиненого злочину, й такі обставини, як вчинення злочину у неповнолітньому віці, щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину, відшкодування завданих збитків, відсутність тяжких наслідків від злочину, умови життя та виховання, зокрема тяжкі сімейні обставини, наявність чи відсутності батьків або осіб, що їх замінюють, рівень їхньої турботи про дитину, матеріальні умови життя і виховання неповнолітнього, інші особливості особи неповнолітнього, рівень його фізичного, інтелектуального розвитку, а також дані про попередні судимості, як неповнолітній характеризувався, якою була його поведінка після вчинення злочину, зокрема ставлення до потерпілого.

З огляду на те, що покарання неповнолітніх має бути підпорядковане іншій меті – їх виправленню і перевихованню, попередженню вчинення нових злочинів – суди не повинні призначати неповнолітнім позбавлення волі за злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки. Позбавлення волі – це найсуворіше покарання серед видів покарань, які можуть застосовуватися до неповнолітнього. При вирішенні питання про призначення покарання неповнолітньому слід розгляда-

ти насамперед можливість застосування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. Цей вид покарання потрібно застосовувати до неповнолітнього, коли виправлення його неможливе без ізоляції від суспільства, якщо всі інші, більш м'які засоби впливу не дадуть можливості досягти мети кримінального покарання. Суд обов'язково має зазначити у мотивувальній частині вироку, з яких підстав застосовується до неповнолітнього найсуворіший вид покарання – позбавлення волі. Як правило, суди застосовували його щодо осіб, які вже були раніше засуджені і знову вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини, що призвели до тяжких наслідків.

Суди не повинні допускати застосування кримінального покарання до неповнолітніх, які вчинили злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки, якщо виправлення неповнолітніх може бути досягнуто шляхом застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених ч. 2 ст. 105 КК України [2. ч. 2 ст. 105].

Примусові заходи виховного характеру, зокрема, застосовуються: у разі прийняття судом рішення про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ч.1 ст. 97 КК України; до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння; при звільненні неповнолітнього від покарання відповідно до ч.1 ст. 105 КК України.

Про час і місце розгляду кримінальної справи у судовому засіданні повідомляються неповнолітній, його законний представник, захисник та інші учасники судового розгляду.

Невиконання законодавчих вимог про розгляд у суді кримінального провадження за участю захисника неповнолітнього – істотне порушення цього права і є підставою для скасування вироку чи судового рішення про застосування примусового заходу виховного характеру.

Причинами порушення вимог закону під час кримінального провадження щодо неповнолітніх у суді є недосвідченість суддів (деякі з них досконально не володіють специфікою розгляду кримінальних проваджень цієї категорії), їхня перевантаженість в роботі, тяжіння до спрощення процесу та нехтування вимогами закону щодо забезпечення підвищеної правової захищеності неповнолітніх. Тому важливим є запровадження спеціалізації суддів щодо розгляду справ про злочини, вчинені неповнолітніми. У «Пекінських правилах» (пр. 22.2) міститься рекомендація підбирати персонал органів правосуддя із урахуванням різних категорій неповнолітніх, які вступають у контакт із системою правосуддя, а також докладати зусиль для забезпечення справедливого представництва жінок і

національних меншин в органах правосуддя у справах неповнолітніх.

Розгляд справ щодо неповнолітніх осіб мають здійснювати найбільш кваліфіковані та досвідчені судді. Уся діяльність суду з розгляду кримінального провадження щодо неповнолітнього повинна мати виховне запобіжне значення.

Якщо неповнолітній є обвинуваченим (підсудним), то провадження щодо нього ведеться відповідно до загальних норм та з урахуванням спеціальних норм Кримінального процесуального кодексу України [3, глава 38], а прокурор, наглядаючи за законністю в ході досудового розслідування, повинен узгоджувати свою діяльність із вимогами галузевого наказу Генерального прокурора України № 16 гн, який закріплює необхідність більш уважного ставлення до можливості забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього [8, пункти 2-3, 6-9]. Це ж стосується і випадків, коли неповнолітній, вчинивши суспільно небезпечне діяння, не досяг віку кримінальної відповідальності, але до нього можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру.

На стадіях судового розгляду відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» слід вияснити загрози щодо життя, здоров'я, житла та майна цих осіб і у разі наявності таких загроз невідкладно клопотати перед судом про вжиття до цих неповнолітніх заходів безпеки [6, ст.ст. 2, 3, 7]. Це сприятиме більш об'єктивній позиції цих осіб у їх показаннях щодо обставин та мотивів злочину. Органи прокуратури на судових стадіях кримінального провадження мають координувати питання державного забезпечення безпеки неповнолітніх суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та здійснювати нагляд за дотриманням законів органами, що здійснюють заходи безпеки [11, ч. 2 ст. 25]:

На представників влади, з якими вперше зустрічається неповнолітній правопорушник, покладається важливий обов'язок продемонструвати, що держава охороняє права та законні інтереси фізичних та юридичних осіб і що кожний, хто вчинив злочин, буде притягнутий до відповідальності і нестиме тягар покарання. Водночас представники держави мають переконливо довести неповнолітньому, який оступився, що держава в особі представника правоохоронних органів та судді зацікавлена насамперед у тому, щоб він став на шлях виправлення, що держава поважає його права і забезпечує їх, щоб неповнолітня особа отримала переконливий виховний потенціал, який би дав їй можливість усвідомити, що вона має жити за правилами, що встановлені суспільством, критично поставитися до своїх дій і стати на шлях виправлення. Реалізація зазначених пропозицій сприяла б посиленню протидії злочин-

ності неповнолітніх та вихованню у них правослужняної поведінки в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30. – С. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26. – С. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13. – С. 88.
4. Конвенція про права дитини, прийнята 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1989 р. і ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211?test=SE7MfTNFZoCh1O1MZinbFzYOHl4mUs80msh8le6
6. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 11. – С. 51.
7. Про застосування судами законодавства про втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Постанова Пленуму Верховного суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 4. – С. 12-15.
8. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей. Наказ Генерального прокурора України від 06.12.2014 № 16гн: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
9. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх. Постанова Пленуму Верховного суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 22-25.
10. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру. Постанова Пленуму Верховного суду України від 15.05.2006 № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6. – С. 6-10.
11. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
12. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>

Андрій Закревський,
аспірант кафедри
кримінального права
та процесу
Національної академії
управління

Деякі аспекти стану злочинності проти правосуддя в Україні

УДК 343

У статті на підставі кримінологічного аналізу рівня, динаміки, структури, виявлення, латентності злочинів проти правосуддя за останні 10 років (2005–2014 роки) розглядаються тенденції, закономірності та проблеми виявлення, розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень цієї категорії; внесені деякі пропозиції щодо протидії злочинам проти правосуддя.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, рівень, структура, динаміка, латентність, протидія, злочини проти правосуддя.

А. Закревський. Некоторые аспекты состояния преступности против правосудия в Украине

В статье на основании криминологического анализа уровня, динамики, структуры, выявления, латентности преступлений против правосудия за последние 10 лет (2005–2014 годы) рассматриваются тенденции, закономерности и проблемы выявления,

расследования и судебного рассмотрения уголовных производств этой категории; внесены некоторые предложения по противодействию преступлениям против правосудия.

Ключевые слова: криминологическая характеристика, уровень, структура, динамика, латентность, противодействие, преступления против правосудия.

Zakrevskiy A. Some aspects of the state of crime against justice in Ukraine

In the article on the basis of criminological analysis of the level, dynamics, structure, identification of latent crimes against justice for the past 10 years (2005–2014) examines trends, patterns and problem detection, investigation and prosecution of the criminal proceedings in this category; made some suggestions to combat crimes against justice.

Key words: criminological characteristics, level, structure, dynamics, latency, resistance, crimes against justice.

Постановка проблеми. Побудова правової держави ґрунтується на забезпеченні належної поваги до закону, законних прав людини, органів, що здійснюють ті чи інші дії для підтримання режиму законності та правопорядку. Ще 25 років тому злочини проти правосуддя були малопоширеними у судовій практиці, а кримінальні справи такого типу були одиничними. Нині ситуація докорінно змінюється. Ця категорія злочинів дедалі більше поширюється в реальному житті – від надання свідками завідомо неправдивих показань, протиправного впливу на потерпілих, свідків з боку обвинувачених чи їхніх родичів до зловживань суддями своїми службовими повноваженнями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цією проблематикою займалися різні вчені, зокрема О. О. Вакулик, Б. В. Волженкін, М. М. Бабаєв, М. І. Бажанов, В. В. Голіна, А. П. Закалюк, О. Мартиненко, С. С. Мірошніченко, В. В. Лунєєв, А. Наумов. Проте сьогодні назріла необхідність внести певні корективи задля вирішення цього питання у кримінології.

Мета статті полягає в кримінологічному аналізі злочинів проти правосуддя за останні 10 років (2005–2014 роки), які є винятково суспільно небезпечними та несумісними з цивілізованістю і демократизмом правової держави, а тому потребують окремого розгляду.

Основні результати дослідження. Ми погоджуємося з висловленими застереженнями Б. В. Волженкіна, М. М. Бабаєва та А. Наумова щодо повноти, об'єктивності та достовірності вихідних даних, зумовлених певними умовностями аналізу статистичної звітності [1, 2, 3], з таких причин.

Злочини проти правосуддя – це досить складна сукупність 33-х правових норм, що передбачають відповідальність за протиправні діяння (ст. 371 – 400 КК України) [4]. Відсутність законодавчого і міжнародно-правового визначення поняття «злочини проти правосуддя» породжує довільне його тлумачення і в Україні, і за кордоном, що значно ускладнює як оцінку окремих видів злочинів, що вчиняються у сфері правосуддя, так і проведення наукового порівняльного аналізу загалом. За таких обставин фактично унеможливується і розробка ефективних заходів протидії цим злочинам.

Кримінологічний аналіз проблем злочинності проти правосуддя порівняно з аналізом загальнокримінальної злочинності є надзвичайно складним через багатофакторну структуру детермінації цих злочинів. Оцінка реального рівня злочинності проти правосуддя ускладнена через високий рівень її латентності.

Наявна певна недосконалість офіційної кримінальної статистики і системи її показників, центра-

лізованого обліку і методології статистичного аналізу рівня, інтенсивності, динаміки, географії, структури, розміру збитків та їх відшкодування.

Не можемо не враховувати і думки О.Г. Кальмана та С. С. Мірошніченка, які стверджують, що комплекс дослідження ускладнюється відмінностями у методології накопичення статистичних даних [5]. Так, із запровадженням нового Кримінального процесуального кодексу України повноваження щодо здійснення обліку кримінальних правопорушень з 20.11.2012 віднесено до компетенції Генеральної прокуратури України. У зв'язку із тривалим терміном розробки аналітичного сервера інформаційної системи офіційна звітність за період з 20.11.2012 по 31.12.2012 взагалі не формувалася [6]. Якщо з 2013 року звітність за формою «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» почала формуватися автоматично на підставі даних, внесених до інформаційної системи Єдиного реєстру досудових розслідувань реєстраторами органів досудового розслідування, і такими даними є виявлені злочини і частково особи, які їх вчинили, то даними судової статистики, зокрема Форми 6. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання [7] та Форми 7. Звіт про склад засуджених [8], є кримінальні справи і засуджені по них особи та опосередковано – вчинені ними злочини. З огляду на це низка статистичних показників цих звітів є неспівставними.

Рівень та динаміка злочинів проти правосуддя. Злочини проти правосуддя загалом і по окремих їхніх видах мають невисокий рівень і незначну питому вагу в загальній структурі злочинності, яка протягом 2005-2014 років коливалась у межах 0,7 % – 1,8 %.

Аналіз динаміки злочинів проти правосуддя засвідчує, що починаючи з 2005 року намітилася стійка тенденція до поступового збільшення їхньої кількості (що зареєстровані). Із запровадженням нового Кримінального процесуального кодексу України повноваження щодо здійснення обліку кримінальних правопорушень з 20.11.2012 віднесено до компетенції Генеральної прокуратури України. Відтак у звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» показник зареєстрованих злочинів проти правосуддя з кінця 2012 року збільшився майже у двічі [6, 9, 10, 11]. Аналіз злочинів проти правосуддя в загальній структурі злочинності проілюстрований в таблиці 1.

Незважаючи на незначну питому вагу злочинів проти правосуддя в загальній кількості зареєстрованих злочинів, їхня суспільна небезпека від цього не зменшується.

По-перше, злочини цієї категорії суттєво підрива-

Таблиця 1

Злочини проти правосуддя в загальній структурі злочинності

Роки	Зареєстрованих злочинів:		Питома вага, %	Динаміка		
	проти правосуддя	всього		Абсолютний приріст	Темп зростання, %	Темп приросту, %
2004	3 709	520 105	0,7			
2005	3 917	485 725	0,8	208	105,6	105,6
2006	4 339	420 900	1,0	422	110,8	117
2007	4 855	401 293	1,2	516	111,9	130,9
2008	4 821	384 424	1,3	-34	99,3	130
2009	4 563	434 678	1,0	-258	94,6	123
2010	4 945	500 902	1,0	382	108,4	133,3
2011	5 324	511 833	1,0	379	107,7	143,5
2012	5 877	443 665	1,3	553	110,4	158,5
2013	10 270	563 560	1,8	4 393	174,7	276,9
2014	8 640	529 139	1,6	1 630	84,1	232,9
Всього	57 551	4 675 819				

Таблиця 2

Ступінь тяжкості злочинів проти правосуддя

Класиф. злочинів	Роки											Всього	%
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014			
Особливо тяжкі	2	5	0	1	1	0	1	0	3	6	19	0,03	
Тяжкі	29	63	44	47	33	34	74	67	126	193	710	1,25	
Середньої тяжкості	1002	1089	1158	1074	1009	1020	1080	897	4319	3918	16566	29,25	
Невеликої тяжкості	2884	3182	3653	3699	3520	3891	4169	4001	5822	4523	39344	69,47	
Всього	3917	4339	4855	4821	4563	4945	5324	4965	10270	8640	56639	100	

ють авторитет держави в цілому, її правоохоронних органів і судів, що породжує невпевненість суспільства у спроможності державних інституцій ефективно протистояти злочинності.

По-друге, будь-яке застосування неправових методів у правоохоронній діяльності та діяльності судів з протидії злочинності породжує в суспільстві правовий нігілізм, фактичне несприйняття принципу законності як основного регулятора правоохоронної діяльності, а в поєднанні з принципами верховенства права, то й здійснення правосуддя. Як наслідок, суспільство втрачає інтерес до участі в підтриманні законності. У правосвідомості людей зароджуються підвалини несприйняття діяльності органів правопорядку, а нерідко і їх осуду взагалі.

По-третє, злочинам проти правосуддя характерна висока латентність. Зумовлюється вона високим рівнем корпоративності, притаманної для правоохоронної системи і судової діяльності, намірами

(іноді неприкритими) керівників силових відомств, насамперед МВС, СБУ, податкової міліції, держмитниці, а нерідко і суддів, з метою недопущення суспільного розголосу наявних фактів постановлення неправосудних рішень, тиску на свідків, фальсифікації доказів, непроцесуальних способів здобування (вибивання) показань тощо. І навіть якщо цього уникнути не вдається і справи доходять до судового розгляду, в таких випадках призначаються незначні покарання. Не можна не враховувати високий рівень корумпованості правоохоронної системи, використання службових повноважень у корисливих цілях. Усе це серйозно впливає на ефективність застосування кримінального закону.

Характер або ступінь тяжкості злочинів проти правосуддя, які були виявлені у 2005–2014 роках, можна проаналізувати за даними таблиці 2 [6, 12].

Як бачимо із наведених вище даних, 98,72 % виявлених злочинів проти правосуддя (55910 тис.) – це

¹Наведені дані надані Генеральною прокуратурою України за запитом на доступ до публічної інформації автора від 14.01.2014 № 23-26 вих. – 14.

Виявлення злочинів проти правосуддя

Стаття КК України	Зареєстровано злочинів ²												
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012			2013	2014	Всього
								станом на 20.11	станом на 20.11-31.12	Всього за рік			
371	15	21	8	10	7	3	7	6	5	11	35	27	144
372	2	6	6	3	1	1	1	0	10	10	16	32	78
373	2	2	1	0	0	0	1	1	11	12	15	16	49
374	0	4	2	1	6	1	1	1	2	3	13	16	47
375	5	17	43	34	37	26	18	12	36	48	52	110	390
376	7	3	4	1	2	1	1	1	6	7	21	44	91
376-1	x ³	x	x	x	x	x	2	1	1	2	1	8	13
377	9	7	11	6	5	7	3	5	2	7	15	27	97
378	0	3	0	1	1	1	0	0	0	0	2	5	13
379	2	2	0	0	1	0	1	0	0	0	1	4	11
380	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
381	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	3	5
381-1	x	x	x	x	x	x	x	x	0	0	4	4	8
382	199	202	180	163	192	281	469	275	476	751	3614	3261	9312
383	137	206	272	362	335	417	293	206	71	277	557	367	3223
384	205	256	298	277	316	319	286	254	62	316	755	568	3596
385	7	6	11	5	9	12	10	5	1	6	21	24	111
386	23	50	18	30	33	25	21	22	4	26	71	44	341
387	3	0	0	0	1	0	0	0	0	0	14	8	26
388	49	77	80	66	78	99	88	69	52	121	686	569	1913
389	630	860	1079	1197	1304	1611	1774	1855	102	1957	2099	1559	14070
389-1	x	x	x	x	x	x	x	x	0	0	30	33	63
390	110	124	168	170	112	77	75	78	2	80	82	73	1071
391	211	218	240	243	186	174	159	193	2	195	176	140	1942
392	2	1	2	7	2	1	1	1	0	1	1	3	21
393	61	62	49	63	48	48	45	44	4	48	58	69	551
394	18	64	39	57	37	0	2	1	0	1	5	9	232
395	1918	1845	2040	1889	1612	1657	1881	1759	36	1795	1779	1461	17877
396	298	296	298	233	238	181	179	172	15	187	91	111	2112
397	1	0	0	0	0	0	0	1	10	11	37	28	77
398	3	7	6	1	0	3	4	3	2	5	15	15	59
399	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	2	2	6
400	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	2
	3917	4339	4855	4821	4563	4945	5324	4965	912	5877	10270	8640	57551

злочини середньої та невеликої тяжкості. Абсолютна більшість серед них (39344 тис.) – це злочини невеликої тяжкості. Отже, можна зробити висновок, що стан виявлення злочинів проти пра-

восуддя не відповідає ступеню їх тяжкості, звісно, якщо йдеться про авторитет держави загалом.

Виявлення злочинів проти правосуддя. Правоохоронна система, зокрема органи внутріш-

²Інформація про зареєстровані злочини за 2004-2012 роки (станом на 20.11.2012) підготовлена Департаментом інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України на підставі показників звітності форми № 1 «Звіт про злочинність»; за 2013 рік – на підставі показників звітності форми № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», що сформована Генеральною прокуратурою України за даними Єдиного реєстру досудових розслідувань.

³Відомості відсутні у зв'язку з тим, що раніше дані діяння не були криміналізованими у КК України.

ніх справ (позаяк дана категорія справ підслідна саме їм), виявляє і реєструє переважно ті злочини проти правосуддя, які фактично не потребують значних зусиль, а тим більше застосування всього комплексу оперативно-розшукових заходів. Проблеми в реєстрації кримінальних правопорушень даного виду зумовлені ще й тим, що з 2001 року по 20 листопада 2012 року ці повноваження здійснювало Міністерство внутрішніх справ України, а з 20 листопада 2012 року, із набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України – Генеральна прокуратура України. Це, зокрема, демонструють дані таблиці 3 щодо видів виявлених злочинів, де частка таких злочинів за останні 2 роки різко зросла [6, 9, 10, 11].

Переважає більшість кримінальних проваджень у судах закривається за нереабілітуючих обставин. Це такі обставини, як дійове каяття, примирення винного з потерпілим, зміна обставинки, передача особи на поруки, застосування до неповнолітнього заходів виховного характеру, застосування амністії та інші

Структура злочинів проти правосуддя. Аналіз структури злочинів проти правосуддя за останні десять років показав, що найбільший відсоток (95,8 %) становлять дев'ять видів злочинів із тридцяти трьох: порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК України) – 17877 тис. злочинів; ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України) – 14070; невиконання судового рішення (ст. 382 КК України) – 9312; завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК України) – 3596; завідомо неправдиве повідомлен-

ня про вчинення злочину (ст. 383 КК України) – 3223; приховування злочину (ст. 396 КК України) – 2112; злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України) – 1942; незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації, (ст. 388 КК України) – 1913 та ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі (ст. 390 КК України) – 1071.

Водночас слід відзначити стрімку динаміку до зростання кількості цих злочинів. Зокрема, притягнення до відповідальності за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, протягом 2005–2014 років зросло на 248 %, або в 2,5 раза; за невиконання судового рішення – на 1639 %, або в 16,4 раза; за завідомо неправдиве показання – на 277 %, або в 2,8 раза; за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації – на 1161 %, або в 11,6 раза. Вважаємо, що це свідчення не стільки активної правоохоронної діяльності у виявленні цих злочинів, скільки побічних негативних наслідків надмірної лібералізації кримінального законодавства та практики його застосування.

Слід зазначити також, що ці злочини мають досить віддалене відношення до здійснення правосуддя. Водночас злочини, безпосередньо пов'язані зі здійсненням правосуддя, такі, наприклад, як завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України); примушування давати показання (ст. 373 КК України); порушення права на захист (ст. 374 КК України); постановлення суддею (суддями) завідомо несправедливого вироку, рішення, ухвали або постанови, виявлялися вкрай рідко. А судові вирoki по таких справах практично не виносилися.

Аналіз даних Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України та Генеральної прокуратури України дає підстави для висновку, що значна кількість злочинів проти правосуддя або взагалі не реєструється, або реєструється по інших видах злочинів. Зазвичай це злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Такий висновок підтверджується численними зверненнями (скаргами) свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених на несправедливі судові рішення, процесуальні порушення на досудовому слідстві та при розгляді кримінальних проваджень у судах. Зокрема, у 2014 році в органи прокуратури України надійшло 139099 звернень з питань досудового розслідування, у тому числі на дії рішення слідчих прокуратури, МВС, Міндоходів.

Зокрема, 1191 звернення про застосування незаконних методів розслідування; 7823 – з питань законності вироків та інших судових рішень у кримінальних провадженнях; 2753 – щодо законності судового рішення; 609 – щодо неправомірності дій службових та інших осіб при здійсненні судочинства. Також надійшло 298 звернень щодо недозволених заходів впливу адміністрації місць застосування заходів примусового характеру, з них 76 – про застосування катувань, іншого жорстокого поводження [13].

У 2014 році користувачами інформаційної системи Єдиний реєстр досудових розслідувань було зареєстровано 17 463 кримінальних правопорушення (провадження), а за результатами їх розслідування було прийнято рішення про закриття 8823 кримінальних провадження на підставі пунктів 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК України (з реабілітуючих підстав) [14]. Так, облікованих кримінальних правопорушень у 2014 році лишилось 8 640 [11].

Необхідно також звернути увагу на результати дослідження злочинів та інших правопорушень, вчинених працівниками органів внутрішніх справ у 1992–2009 роках, проведеного О. Мартиненком [15, 16]. Так, відповідно до отриманих ним висновків, працівники міліції, як правило, засуджувались за умисні вбивства, тілесні ушкодження, зловживання владою, перевищення влади, а не за злочини проти правосуддя. Більше того, за незаконні методи ведення слідства, незаконне застосування спеціальних засобів, незаконні дії стосовно затриманих, незаконне адміністративне затримання, незаконне притягнення до кримінальної відповідальності, незаконний арешт вони притягувались до дисциплінарної відповідальності. Відтак високий рівень безкарності за злочини проти правосуддя є безпосереднім чинником, який обумовлює і високий рівень латентності таких злочинів.

Слід також погодитися із думкою О. Кальмана та С. Мірошниченка, що окремі злочини цієї категорії вчиняються на підґрунті усталених корупційних осередків, так званої кругової поруки, що склалася у системі правоохоронних органів. Даний фактор, з тих що впливають на латентність злочинів проти правосуддя, є визначальним. Потенційними фігурантами злочинних проявів проти правосуддя, передбачених статтями 371–375 КК України, є пра-

цівники правоохоронних органів і судів, які з огляду на своє службове становище спроможні безперешкодно приховувати окремі факти, події, обставини вчинюваних злочинів. Наслідком цього є високий рівень латентності таких злочинів, оскільки саме правова обізнаність злочинців у «мундирах» має вирішальне значення на стадії первинної дослідчої перевірки та порушення кримінальних справ [5].

Як бачимо з наведеного вище, визначені фактори породжують певну недостовірність та необ'єктивність у відображенні фактичного стану злочинності проти правосуддя.

Що стосується географії злочинів проти правосуддя, то найбільша їх кількість (майже 70 %) вчиняється в економічно розвинених промислових регіонах (Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Луганська області) та м. Києві [5].

Попередня змова групи осіб як кваліфікуюча ознака злочинів проти правосуддя передбачена лише у чотирьох статтях розділу XVIII «Злочини проти правосуддя» Кримінального кодексу України [4]. Зокрема, порушення права на захист (ч. 2 ст. 374), незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ч. 2 ст. 376-1), втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393). Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України), передбачають відповідальність за вчинення цього злочину організованою групою. Статистику вчинення злочинів проти правосуддя групою осіб зазначено в таблиці 4 [8, 17].

Необхідно зазначити, що вчинення злочинів групою осіб можливо і по багатьох інших злочинах досліджуваної категорії: завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, примушування давати показання, втручання в діяльність судових органів тощо. Суспільна небезпечність таких злочинів, учинених групою осіб, безперечно є вищою [5]. А отже, ми підтримуємо висловлену в дисертаційному дослідженні Вакулик О.О. пропозицію передбачити у ч. 2 ст. 373 КК України таку кваліфікуючу ознаку як вчинення злочину групою осіб [18, с. 15]. Більше того, таку кваліфікуючу ознаку слід передбачити і щодо зазначених вище складів злочинів.

Таблиця 4

Вчинення злочинів групою осіб

Скоїли злочин	Роки									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
У складі групи	116	114	128	103	113	72	74	64	41	31
у складі	організованої групи	1	1	1	1	0	2	1	0	0
	злочинної організації	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Таблиця 5

Рівень засудження за злочини проти правосуддя

	Роки									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Виявлено осіб, які вчинили злочини проти правосуддя	2928	3402	4003	4125	3801	4379	4961	4671	3085	2813
Усього засуджено осіб	2047	2417	2803	2944	2779	2865	3030	3542	3067	2443
Питома вага, %	69,9	71,0	70,0	71,4	73,1	65,4	61,1	75,8	99,4	86,8

Таблиця 6

Підстави закриття кримінальних справ

	Злочини проти правосуддя (ст. 371-400 КК України)										Всього
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Усього засуджених	2047	2417	2803	2944	2779	2865	3030	3542	3067	2443	27937
Усього виправданих	3	0	4	2	1	4	3	1	11	10	39
Усього неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру	6	4	9	3	10	5	8	6	10	4	65
Кількість осіб, справи щодо яких закрито, з них:	247	231	350	261	381	328	396	276	208	168	2846
- за відсутності події, складу злочину чи недоведеністю обвинувачення	4	1	2	0	3	2	1	0	1	1	15
- у зв'язку з дійовим каяттям	22	44	43	57	52	77	41	27	19	29	411
- у зв'язку з примиренням винного з потерпілим	0	1	1	2	2	1	0	1	1	1	10
- у зв'язку зі зміною обстановки	66	87	62	57	77	84	75	79	69	44	710
- у зв'язку з передачею особи на поруки	15	23	23	31	19	30	32	30	12	17	232
- у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього	2	3	4	3	0	6	1	2	1	0	22
- у зв'язку з амністією	96	26	126	29	153	44	172	73	12	7	738
- у зв'язку зі смертю	28	28	62	61	49	45	51	43	47	30	444
- з інших підстав	14	18	27	21	26	39	23	21	46	39	274

Рівень засудження. Про зростання питомої ваги злочинів проти правосуддя свідчать і дані судової статистики [6, 7, 9]. За 2005–2014 роки кількість засуджених судами по цій категорії справ збільшилась на 119,3 %, або в 1,2 раза. Статистичні дані, що характеризують рівень засудження за вчинення злочинів проти правосуддя, наведені у таблиці 5.

Як видно із наведених даних, різниця в кількості виявлених осіб і кількості засуджених суттєва. Тенденція до збільшення засуджених осіб порівняно із виявленими особами, які вчинили злочини проти правосуддя, прослідковується тільки за останні два роки. Розбіжності зумовлені як

об'єктивними, так і суб'єктивними факторами: якістю розслідування кримінальних проваджень, органом, який реєстрував злочини даної категорії. Той факт, що кримінальні провадження стосовно близько третини осіб, які вчинили злочини досліджуваної категорії, не доводяться до стадії судового розгляду, свідчить, що державна правоохоронна система недостатньо якісно розслідує злочини проти правосуддя. Цей висновок підтверджується наведеною нижче статистикою (табл. 6) [7].

Із наведених даних можна дійти висновку, що переважна більшість кримінальних проваджень у судах закривається за nereабілітуючих обставин.

Це такі обставини, як дійове каяття, примирення винного з потерпілим, зміна обстановки, передача особи на поруки, застосування до неповнолітнього заходів виховного характеру, застосування амністії тощо.

Висновки. Таким чином, проведений нами кримінологічний аналіз злочинів проти правосуддя, що містяться в Розділі XVIII КК України, дає підстави для висновку, що стан виявлення, розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень не відповідає ступеню їх суспільної небезпечності. На сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямів діяльності держави щодо охорони прав, свобод і законних інтересів громадян має стати рішуча протидія злочинам проти правосуддя в результаті подальшої активізації правоохоронної діяльності, її реформування та удосконалення роботи судів щодо забезпечення принципу невідворотності покарання (зокрема, загальна і спеціальна превенція норм кримінального права).

Список використаних джерел:

1. Волженкин Б. В. Мифы уголовной статистики и реальности экономической преступности, или реальности уголовной статистики и мифы об экономической преступности / Б. В. Волженкин // Уголовное право в XX веке: мат-лы Межд. науч. конф., состоявшейся на юрид. ф-те МГУ им. М. В. Ломоносова 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 82–87.
2. Бабаев М. М. Заметки о совершенствовании уголовной статистики и не только / М. М. Бабаев // Уголовное право. – 2006. – № 1. – С. 186–187.
3. Наумов А. Уголовная статистика: преступность и ее стабильность / А. Наумов // Уголовное право. – 2008. – № 4. – С. 134–137.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III зі змінами та допов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кальман О. Г. Кримінологічна характеристика злочинів проти правосуддя / О. Г. Кальман, С. С. Мірошниченко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – Вип. 24. – С. 171–182.
6. Про кількість зареєстрованих упродовж 2001–2013 років злочинів проти правосуддя з виокремленням інформації щодо їх тяжкості [Текст]: інформ. лист від 26.06.2014 з дод. в електрон. вигляді на 3 арк. / Генеральна прокуратура України. – Київ, 2014. – 1 с.
7. Про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру, та види кримінального покарання за злочини проти правосуддя з 2001 по 2014 роки [Текст]: інформ. лист від 16.03.2015 з дод. в електрон. вигляді / Державна судова адміністрація України. – Київ, 2015. – 1 с.
8. Про склад засуджених у справах про злочини проти правосуддя за 2001–2014 роки [Текст]: інформ. лист від 16.03.2015 з дод. в електрон. вигляді / Державна судова адміністрація України. – Київ, 2015. – 1 с.
9. Про статистичні відомості про злочини проти правосуддя та осіб, які їх вчинили, за 2001–2012 роки (станом на 20.11.2012) [Текст]: інформ. лист від 29.04.2015 з дод. в електрон. вигляді на 1 арк. / МВС України. – Київ, 2015. – 1 с.
10. Про кількість зареєстрованих злочинів проти правосуддя упродовж 20 листопада – 31 грудня 2012 року [Текст]: інформ. лист від 14.01.2014 з дод. в електрон. вигляді на 4 арк. / Генеральна прокуратура України. – Київ, 2014. – 1 с.
11. Про надання відомостей щодо кількості зареєстрованих злочинів щодо правосуддя у 2014 році [Текст]: інформ. лист від 29.04.2015 з дод. в електрон. вигляді на 1 арк. / Генеральна прокуратура України. – Київ, 2015. – 1 с.
12. Про загальну кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, окремих їх видів та осіб, що вчинили такі злочини, за 2013–2014 роки [Текст]: інформ. лист від 17.04.2015 з дод. в електрон. вигляді на 1 арк. / Генеральна прокуратура України. – Київ, 2015. – 1 с.
13. Звіт про роботу прокуратури за 12 місяців 2014 року: наказ Генерального прокурора України від 28.11.2012 № 121 зі змінами та допов.: від 25.04.2013 № 55, від 11.02.2014 № 18: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111479&libid=100820&c=edit&_c=fo.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI зі змінами та допов.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
15. Мартиненко О. Злочини працівників органів внутрішніх справ України: аналіз тенденцій 1992–2009 рр. / О. Мартиненко // Публічне право. – № 2. – 2011. – С. 71–77.
16. Мартиненко О.А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины: [монография] / О.А. Мартиненко. – Х.: Изд-во ХНУВС, 2005. – 496 с.
17. Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями // Інформ.-стат. зб. МВС; Департ. інформ. технологій, 2002–2010 / Відомчий документ.
18. Вакулик О. О. Кримінально-правова характеристика примушування давати показання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / О. О. Вакулик. – Київ, 2011. – 19 с.

Іван Іванець,
здобувач кафедри
міжнародного приватного
права Інституту міжнародних
відносин Київського
національного університету
ім. Тараса Шевченка

Проблема застосування практики Європейського суду з прав людини судами України

УДК 341.1

У статті аналізуються правові проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини судами України, здійснено огляд законодавства, а також міжнародних зобов'язань України, які зможуть вплинути на їх вирішення.

Ключові слова: судова система, суд, джерело права, практика Європейського суду з прав людини, застосування практики Європейського суду з прав людини.

И. Иванец. Проблема применения практики Европейского суда по правам человека судами Украины

В статье исследованы правовые основания существования договора о совместной деятельности, предметом которого опосредованно выступает объект незавершенного строительства, и определена

Україна вступила до Ради Європи 9 листопада 1995 року. Відтак наша країна визнала необхідність запровадження загальноєвропейських стандартів, які встановлюються або визнаються міжнародними організаціями, міжнародно-правовими актами, актами національного права демократичних розвинених країн, де централь-

совокупность прав на проинвестированный незавершенный объект недвижимости.

Ключевые слова: совместная деятельность, строительство, объект незавершенного строительства, имущественное право.

I. Ivanets. The problem of practice application of the European Court of Human Rights by the courts of Ukraine

The article analyzes the legal problems of practice application of the European Court of Human Rights by the courts of Ukraine and also was done an overview of legislation and international obligations of Ukraine, which can affect the solution of mentioned above problems.

Key words: the judiciary, the court, the source of law of the European Court of Human Rights, the practice application of the European Court of Human Rights.

ним елементом вказаних стандартів є права людини.

Серед чинників, які зумовлюють запровадження таких стандартів у систему захисту прав людини в Україні, важливу роль відіграє Європейський суд з прав людини (далі – Суд або Європейський суд), який діє відповідно до Європейської

Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року (далі – Конвенція або Європейська конвенція), яку Україна ратифікувала 11 вересня 1997 року.

Важливим моментом у такому прояві прагнення до європейської інтеграції стає питання реалізації та дотримання гарантій Конвенції через діяльність Європейського суду на національному рівні. Набуття практики Європейського суду має важливе юридичне значення, а якщо так, то і проблема обов'язкового застосування практики судовою системою держав-учасниць Конвенції є актуальною для дослідження, зокрема й для судів України.

Визнання обов'язковості практики Європейського суду для судів України має низку правових підстав [14]. Серед найважливіших – пункт перший Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року [7], де вказано, що Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, та ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року (далі – Закон) [5], де зазначається, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [10]. Крім того, є відповідна постановка Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 31 травня 2006 року № 784.

Визнання практики Суду джерелом права в Україні зумовлено також міркуваннями практичної доцільності, оскільки, як правильно зауважила Венеціанська комісія «За демократію через право», за умови обмеженості державних ресурсів, набагато краще витратити фінанси на проведення необхідних реформ, які допоможуть запобігти порушенням Конвенції, ніж сплачувати справедливую сатисфакцію тим особам, що вже страждають від таких порушень [18].

Проте, незважаючи на прийнятий Закон та взяті міжнародні зобов'язання, в Україні все ще залишаються невирішеними проблеми не лише виконання рішень, але і застосування практики Суду. Станом на 30 листопада 2014 року на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 71600 справ проти держав-сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (станом на 31 грудня 2013 року – 102750). З них 13600

справ проти України, що становить 13,3% їхньої загальної кількості (станом на кінець 2013 року – 13,3%) [15].

В Україні створено всі умови для ознайомлення з рішеннями та практикою Європейського суду. Проблемним залишається використання цієї практики українськими суддями як джерела права [10].

На жаль, досить незначною є кількість справ про перегляд рішень національними судами внаслідок рішень Європейського суду, зокрема це стосується права на справедливий суд, що закріплено статтею 6 Конвенції [1]. Проте такий перегляд можливий відповідно до положень двох кодексів: ст. 355 (2) Цивільного процесуального кодексу [3] та статті 111 (16) Господарського процесуального кодексу [4]. Згідно з цими статтями підставою для подання заяви про перегляд судових рішень є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом [11].

Автору відомий приклад застосування практики Європейського суду українськими судами, зокрема коли під головуванням заступника Голови Миколаївського апеляційного суду В. Паліюка 7 червня 2000 року була прийнята ухвала судової колегії в цивільних справах, де вперше в історії України на рівні судів загальної юрисдикції було застосовано прецедентне право Європейського суду з прав людини (правова позиція у справі Лінгенс), а також прямо зазначено, що рішення Європейського суду з прав людини є джерелом права в Україні [12].

Однією з причин, що є наслідком проблеми використання практики Європейського Суду, як нам також стає зрозумілим, – це обізнаність суддів про існування та діяльність такої міжнародної судової установи як Європейський суд.

Свого часу Генеральний директорат з прав людини Ради Європи (далі – Генеральний директорат) в резолюції від 21 березня 2003 року вимагав від України вжиття заходів, що впливали із рішення Суду у справі «Совтрансавто-холдинг проти України» [17], де, зокрема, порушувалося питання обізнаності суддів. Було, наприклад, рекомендовано прийняти в Україні документ для розповсюдження серед судових та адміністративних органів на державному та регіональному рівнях, у якому зазначалися б факти, які були встановлені судом; а також зазначалося, що незалежність судів має поважатися на всіх рівнях і будь-яка спроба втручання у процес судочинства є незаконною й такою, що не відповідає ані Конституції України, ані Конвенції.

Була визнана необхідність суттєвого підвищення рівня поінформованості про порушені в судовому

рішенні питання, що стосуються України; запропоновано значне поширення висновків Суду в доступній формі по всій країні, і зокрема, запропоновано довести ці висновки до відома регіональних адміністрацій і судів, які можуть у майбутньому опинитися у подібній ситуації. Поширення такої інформації, на думку Генерального директорату, доцільно доповнити листом, в якому пояснити значення рішень Європейського суду [13].

В Україні створено всі умови для ознайомлення з рішеннями та практикою Європейського суду. Проблемним залишається використання цієї практики українськими суддями як джерела права

У доповнення до зазначеного: існує Проміжна резолюція ResDH(2004)14 КМ [2], якою констатовано, що необхідною умовою для запобігання випадкам порушення Конвенції Україною є: первинне навчання суддів та підвищення їхньої кваліфікації, включаючи тренінги з питань Конвенції; накладення ефективних санкцій на посадових і службових осіб, які будь-яким способом втручаються або роблять спробу втрутитися у розгляд справи судом тощо. Крім того, в українському законодавстві було зазначено в ст.16 Закону про питання відповідальності за вказані дії.

Проте питання належної обізнаності суддів щодо застосування практики Європейського суду потребує вирішення.

Зокрема, вже відкритий для приєднання новий Протокол № 16 до Європейської конвенції, який дозволяє найвищим судам і трибуналам держав-учасниць Конвенції просити Європейський суд робити консультативні висновки з принципових питань, порушених у справі, які чекають першого розгляду у зв'язку з тлумаченням або застосуванням права і свобод, закріплених у Конвенції [16].

Крім того, дотичним до питання обізнаності суддів є і належне доведення до їх відома рішень Європейського суду. Публікування рішень в офіційних вісниках – це необхідна умова при виконанні кожного рішення Європейського суду з прав людини, в якому констатовано порушення державою-відповідачем положень Конвенції.

У Фінляндії, наприклад, хоч і досі тривають дискусії про статус Конвенції, але щодо її застосування судді призвичаїлися до Європейської конвенції. І в зв'язку з великим масивом прецедентного права урядом Фінляндії були виділені кошти на переклад рішень, створено спеціальну комп'ютерну базу даних і переклад останніх рішень у ній з'являється приблизно у тижневий термін [13].

Україна виконує цю умову відповідно до положень ст. 18 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [9]. У цій статті зазначено процедуру використання рішень Суду та їх перекладів на інші мови. Зокрема, зазначено, що в разі наявності розбіжностей між оригіналом та перекладом пріоритет матиме оригінал, а також належне тлумачення такої розбіжності має бути підкріплено відповідною практикою Європейського суду. Переклад здійснюється відповідним департаментом Міністерства юстиції та скріплюється печаткою.

Отже, у разі виявлення мовних розбіжностей у стягувача або однієї зі сторін спору суд буде відсилати таких осіб до Мін'юсту, оскільки лінгвістичні спори ним не повинні вирішуватися. Тому це положення доцільно розглядати з урахуванням не положень ст. 18 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а інших вимог законодавства. Так, згідно з ч. 2 ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» [6] з метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд чи інший орган може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів. Це положення має застосовуватися за аналогією, тобто звертатися за належним перекладом до Мін'юсту має суд. У такому разі за аналогією з ч. 3 ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» [6] право

особи, яка бере участь у справі, зводиться до подання документів, що підтверджують вірність саме наданого нею перекладу та іншим чином сприяти суду у встановленні правильності перекладу, зокрема запрошенням кваліфікованих перекладачів [8].

Найбільш повним і систематизованим джерелом судової практики Суду у перекладі українською мовою є щоквартальний журнал «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі», який виходить з 1999 року. Видавцем журналу є Український Центр Правничих Студій.

Крім того, рішення Суду англійською та французькою мовами (офіційними мовами Суду) можна знайти також на веб-сайті Суду (<http://www.echr.coe.int> та [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)). Переклади рішень Суду доступні і в деяких пошукових системах та на веб-сайті Міністерства юстиції України (<http://www.minjust.gov.ua>) і на веб-сайті Центру інформації та документації Ради Європи в Україні (<http://www.coe.kiev.ua/>).

На законодавчому рівні вжито усіх заходів та відповідно до взятих Україною зобов'язань за Європейською конвенцією створено усі правові умови для використання практики Європейського суду українськими судами. Матимемо надію, що органи судової влади будуть скоординовано підходити до застосування практики Європейського суду, а вищі судові інстанції подадуть тому приклад.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини та основних свобод із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – Вип. 2. – С. 15-32.
2. Проміжна Резолюція CM/ResDH(2008) Комітету Міністрів Ради Європи щодо Виконання рішень Європейського суду з прав людини в 232 справах проти України щодо невиконання або тривалого виконання рішень національних судів, винесених проти держави та підпорядкованих їй суб'єктів, а також щодо відсутності ефективного засобу юридичного захисту.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // ВВР. – 08 жовтня 2004. – № 40, / 40-42 – 1530 с. – Ст. 492.
4. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. // ВВР. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
5. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» // ВВР. – 2006. – № 30.
6. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV // ВВР України. – 2005.
7. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» // ВВР. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
8. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Науково-практичний коментар. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – С. 813-814.
9. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» // ВВР. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
10. Аверьянов К.Ю. Решения европейского суда по правам человека в системе источников права // Актуальные проблемы российского права. – 2012. – № 2. – С. 275-284.
11. Бортновська З. П. Виконання рішень Європейського суду з прав людини на території України / З. П. Бортновська [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства юстиції України. – 2008. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/806>
12. Паліюк В. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – Київ, 2004.
13. Проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні / За ред. Оніщенко Н. М., Зайчук О. В. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 46.
14. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – Київ : Реферат, 2006. – С. 49-51.
15. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2014 році: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/9329>
16. 7th Annual Report of the Committee of Ministers 2013 "Supervision of the execution of judgments and decisions of the European Court of Human Rights": [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Source/Publications/CM_annreport2013_en.pdf
17. Case of Sovtransavto Holding v. Ukraine. Judgement of the European Court of human rights of 06 November 2002: [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60634>
18. Opinion on the implementation of the judgments of the European Court of Human Rights adopted by the Venice Commission at its 53 Plenary Session (Venice, 13-14 December 2002), para.90.

Михайло Костін,
кандидат юридичних наук,
доцент, професор кафедри
кримінального права
та кримінального процесу
Інституту політології та права
НПУ ім. М.П. Драгоманова

Вдосконалення нормативно-правової регламентації доступу слідчого до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю

УДК 343

У статті розглядаються проблемні питання застосування нового для кримінального процесуального законодавства України і практики розслідування злочинів інституту доступу слідчого до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю. Дослідження здійснено на прикладі доступу слідчого до відомостей, що становлять таємницю вчинення нотаріальних дій.

Застосування критичного аналізу норм Кримінального процесуального кодексу України, наукових положень, прикладів судової і слідчої практики з досліджуваної тематики, дозволив автору обґрунтувати окремі пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової регламентації доступу слідчого до відомостей, що містяться у нотаріальних документах, а також конкретизувати мету запровадження вказаного заходу забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальний процес, захід забезпечення кримінального провадження, тимчасовий доступ слідчого до речей і документів, нотаріальна таємниця.

М. Костин. Совершенствование нормативно-правовой регламентации доступа следователя к предметам и сведениям, содержащим охраняемую законом тайну

В статье рассматриваются проблемные вопросы применения нового для уголовного процессуального законодательства Украины и практики расследования преступлений института доступа к предметам и сведениям, содержащим охраняемую законом тайну. Исследование проведено на примере доступа следователя к сведениям, содержащим тайну совершения нотариальных действий.

Использование критического анализа норм Уголовного процессуального кодекса Украины, научных подходов, примеров судебной и следственной практики по исследуемой тематике позволило автору обосновать отдельные предложения, направленные на совершенствование нормативно-правовой регламентации доступа следователя к сведениям, содержащимся в нотариальных документах, а также конкретизировать

цель внедрения указанного средства обеспечения уголовного производства.

Ключевые слова: уголовный процесс, средство обеспечения уголовного производства, временный доступ следователя к предметам и сведениям, нотариальная тайна.

M. Kostin. Improvement of Normative Legal Regulation of Investigator Access to the Objects and Information Containing Secrets Protected by the Law

The article deals with problematic issues of application of a concept of access to the objects and information containing secrets protected by the law, which is new for the criminal procedure legislation of Ukraine and crime inves-

Серед заходів забезпечення кримінального провадження в Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК) передбачено спеціальний порядок тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю. Практика свідчить про те, що використання цього нового процесуального інституту стикається з певною недосконалістю його нормативно-правової регламентації. Це породжує труднощі у правозастосовній діяльності, зумовлює неоднакове застосування процесуального закону, може призвести до порушення прав та неефективної реалізації законних інтересів учасників кримінального провадження і навіть стати приводом для порушення дисциплінарного провадження стосовно суддів. У цьому зв'язку на наукове дослідження заслуговують існуючі проблемні питання, які розглядатимуться у цій публікації на прикладі доступу слідчого до відомостей, що становлять таємницю вчинення нотаріальних дій.

Таємницю вчинення нотаріальних дій, що відповідно до приписів п. 3 ч. 1 ст. 162 КПК є різновидом охоронюваної законом таємниці, слід тлумачити через поняття «нотаріальної таємниці», що нормативно закріплено ст. 8 Закону України «Про нотаріат» як *сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса зацікавленої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки*. З наведеного визначення можна зробити три важливі висновки. По-перше, слід виходити з того, що правова природа поняття «нотаріальної таємниці» має бути визначеною через співвідношення категорій публічного і особистого інтересу, забезпечення таємності відомостей, що стосуються прав та законних інтересів осіб, які є споживачами нотаріальних послуг. По-друге, поняття «нотаріальної таємниці» має бланкетний характер і для його повного і правильного розуміння необхідно звертатись до цього закону, а також до інших нормативно-правових актів, що врегульовують

tigation practice. The study was conducted on an example of the investigator access to the data containing the secrecy of notarization.

Using critical analysis of the rules of the Criminal Procedure Code of Ukraine, of scientific approaches and examples of the court and investigative practice on the topic allowed the author to substantiate particular proposals intended to improve normative legal regulation of the investigator access to the information contained in the notary documents, and to specify the implementation purpose of the aforesaid means of securing criminal proceedings as well.

Key words: criminal procedure, means of securing criminal proceedings, investigator interim access to the objects and information, notarial secrecy.

суспільні відносини у сфері охорони відомостей про особу, її діяльність тощо. І нарешті, необхідно зазначити, що діяльність нотаріуса із забезпечення охорони вказаної таємниці має похідний характер від правової природи цієї таємниці, не є джерелом самої таємниці і не може розглядатись як її складова. Ця діяльність відповідає вимогам до якості надання публічних послуг (зокрема, режиму охорони таємниці) з урахуванням специфіки професійної діяльності нотаріусів.

Зроблені висновки дозволяють глибше зрозуміти значення нотаріальної таємниці в суспільному житті і важливість її охорони, а також напрями визначення її змісту та законних способів розкриття слідчим вказаної таємниці.

Відповідно до вимог КПК та інших нормативно-правових актів слідчий може отримати доступ (ознайомитись) до відомостей, що містяться у нотаріальних документах, у різні способи: шляхом направлення запиту, тобто через витребування та отримання від нотаріуса відповідної довідки чи документів (ч. 2 ст. 93 КПК); шляхом отримання безпосереднього доступу до відповідних нотаріальних документів (ст.ст. 159, 160, 162, 163 КПК і ін.); в результаті проведення обшуку за місцем роботи (зберігання нотаріальних документів) нотаріуса (ст. 166 КПК).

Найбільш простим способом отримання слідчим відомостей про вчинені нотаріальні дії є витребування та отримання від нотаріуса відомостей чи документів під час збирання доказів. Це не є слідчою (розшуковою) дією в розумінні положень Глави 20 КПК (Слідчі (розшукові) дії), але є процесуальною дією, що передбачена ч. 2 ст. 93 (Збирання доказів) КПК.

Найбільш поширеною процесуальною формою такого витребування на практиці є направлення слідчим письмового запиту нотаріусу. Водночас в окремих публікаціях з проблем кримінального процесу авторами подається інше бачення форми цієї процесуальної дії. Зважаючи на буквальне тлу-

мачення п. 8 ч. 2 ст. 40 (Слідчий органу досудового розслідування) КПК, якою закріплено повноваження слідчого приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК, та ч. 3 ст. 110 (Процесуальні рішення) КПК, у якій визначено, що у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий визнає це за необхідне, рішення слідчого приймається у формі постанови, – з'являються спроби фахівців помістити витребування документів у єдину процесуальну форму – форму постанови слідчого.

Водночас слід урахувати, що порядок витребування документів слідчим у КПК імперативно не визначений. На думку автора цієї публікації, яка послідовно висловлювалась і в інших роботах¹, роль процесуальної форми (у нашому випадку – оформлення процесуального рішення постановою) не можна переоцінювати, вважаючи її серйозною гарантією дотримання законності і прав учасників кримінального провадження. Одним із завдань формування нового КПК (2012) як раз і було позбавитись надмірної формалізації процесуальних дій на користь їх конкретно-змістовного наповнення. Тому, на мій погляд, процесуальна форма витребування слідчим у нотаріуса відомостей і документів (запит чи постанова) не має критеріального значення для визначення наявності чи відсутності правових підстав доступу слідчого.

І навіть навпаки, вимогам ч. 2 ст. 93 КПК більше кореспондують положення ч. 6 ст. 8 Закону України «Про нотаріат», якими встановлено обов'язок нотаріуса протягом десяти робочих днів після отримання запиту (не постанови) надати довідку про вчинені нотаріальні дії на обґрунтовану письмову вимогу суду, прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування у зв'язку з кримінальним провадженням, цивільними, господарськими, адміністративними справами, справами про адміністративні правопорушення, що знаходяться в провадженні цих органів. Ця ж норма встановлює й вимоги до форми запиту вказаних органів: документ має обов'язково містити посилення на номер справи (у кримінальній юрисдикції – номер кримінального провадження), а підпис автора запиту має бути посвідчений відбитком печатки відповідного органу, тобто офіційної печатки установи (не печатки «Для пакетів», «Для довідок» і тому подібне чи особистої печатки співробітника). Тому недотримання слідчим саме цих, встановлених законом вимог до оформлення відповідного запиту, а не його процесуальної форми і є законною підста-

вою для відмови нотаріусом у виконанні запиту слідчого.

Вказана норма закону передбачає також обов'язок нотаріуса надавати на запит, окрім відомостей про вчинені нотаріальні дії, й інші документи. З'ясування змісту останньої вимоги потребує тлумачення низки норм права на основі комплексного підходу (з використанням системного, функціонального, історичного, цільового способів тлумачення). Лише такий підхід дозволить отримати правильну відповідь на запитання, про які саме види документів йдеться і який правовий режим ознайомлення з ними слідчого має бути застосований нотаріусом?.

Необхідно виходити з того, що серед заходів забезпечення кримінального провадження в КПК передбачений спеціальний порядок тимчасового доступу до речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю. До останньої категорії, як зазначалось на початку статті, належать і відомості, що містять таємницю вчинення нотаріальних дій (п. 3 ч. 1 ст. 162 КПК). Відповідно до приписів ч. 1 ст. 159 КПК тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні слідчому особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, «можливості ознайомитись з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку)». Що стосується правових підстав здійснення тимчасового доступу до речей і документів, то ч. 2 ст. 159 КПК встановлено імперативне правило, за яким доступ до речей і документів здійснюється виключно на підставі ухвали слідчого судді, суду.

Отже, надання нотаріусом на запит суб'єктів, визначених у ч. 6 ст. 8 Закону України «Про нотаріат», вказаних документів без відповідної ухвали слідчого судді чи суду є істотним порушенням спеціального порядку тимчасового доступу до речей і документів, що містять таємницю вчинення нотаріальних дій. Водночас надання усіх інших видів речей і документів згідно з таким запитом ознак вказаного порушення не містить. Виходячи з цього, вважаю за доцільне внести зміни до ч. 6 ст. 8 Закону України «Про нотаріат», конкретизувавши цю норму вказівкою на те, що документи, які підлягають наданню відповідно до вказаного запиту, не мають містити відомостей, що становлять нотаріальну таємницю.

Очевидно, що, запроваджуючи вказаний вище спеціальний порядок тимчасового доступу до відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, законодавець обрав спосіб, який на сьогодні опти-

¹Костін М. І. Вдосконалення нормативно-правової регламентації слідчих дій – перспективний напрям у захисті особистих і публічних інтересів в ході протидії організованій злочинній діяльності // Науково-практичний журнал „Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)”. – 2007. – № 15. – С. 111–121 та ін.

мально забезпечує досягнення важливої суспільно значущої мети – охорону таємниці нотаріальних дій. Обов'язкове використання у цьому механізмі поряд із санкціонуванням клопотання слідчого прокурором ще й судового дозволу свідчить про свідоме запровадження державою доволі складного процесуального механізму розкриття вказаної таємниці. Останній можна розглядати як певну процесуальну гарантію забезпечення високого рівня охорони нотаріальної таємниці. З іншого боку, цей охоронний механізм, по суті без зміни свого предмета, виглядає істотно слабшим (менш надійним) у випадку закріплення простого обов'язку нотаріуса надати відповідь на вказаний запит слідчого. Адже ця відповідь, швидше за все також як і нотаріальні документи, щодо яких судом надається право слідчому на тимчасовий доступ, нехай і в узагальненому вигляді буде містити відомості, що становлять нотаріальну таємницю. Тому вбачається, що у разі подальшого збереження цього поза-судового способу розкриття нотаріальної таємниці законодавцю доцільно було би закріпити в Законі й більш суворі межі її розкриття. Хоча би у напрямку, як це зроблено в п. 3 ч. 1 ст. 62 (Порядок розкриття банківської таємниці) Закону України «Про банки і банківську діяльність», де розкриття банківської таємниці на вимогу визначених уповноважених суб'єктів обмежено операціями конкретної юридичної або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу.

Водночас неможливо погодитись з тими авторами, які вважають, що, виконуючи подібний запит слідчого, нотаріус діє «у добровільному порядку» або «добровільно надає» речі і документи². У випадку з нотаріальною таємницею слід виходити з того, що нотаріус є лише утримувачем (тимчасовим володільцем) відомостей, що її становлять, повноважним власником яких є особа, яка звернулася до нотаріуса для вчинення відповідних нотаріальних дій. У першу чергу саме в інтересах останнього державою і запроваджений правовий режим забезпечення (охорони, захисту і розкриття) нотаріальної таємниці. Тому нотаріус не вправі «добровільно» зі своєї волі розкривати останню. Діючий в Україні режим охорони нотаріальної таємниці є єдиним для усіх практикуючих нотаріусів (державних та приватних) і інших суб'єктів, яких це стосується.

Навпаки, як відповідальний суб'єкт правовідносин із забезпечення правового режиму нотаріальної таємниці нотаріус може діяти подібним чином виключно під «примусом закону» для виконання покладеного на нього позитивного обов'язку, тобто

виключно в силу законної необхідності. Розсуд чи «добра воля» нотаріуса у цьому сенсі не матиме правового значення. Отже, абсолютно недоцільно ставити питання про те, що слідчому спочатку необхідно спробувати отримати в нотаріуса вказані документи «добровільно» і лише у разі відмови звертатися до слідчого судді з клопотанням про надання доступу до них. Ці припущення не відповідають вимогам і суті Закону.

Особливістю отримання відповідки від нотаріуса є те, що слідчий безпосередньо не знайомиться з нотаріальними документами, а отримує інформацію, систематизовану самим нотаріусом. Зрозуміло, що такі відомості для слідчого матимуть переважно орієнтуюче значення, оскільки їх перевірка та оцінка згідно з положеннями теорії доказування й норм доказового права вимагає, як правило, безпосереднього сприйняття слідчим джерел інформації. Тому у більшості випадків направлення вказаного вище запиту не задовольнить слідчого і він шукатиме законної можливості безпосередньо ознайомитись з нотаріальними документами, оглянути їх, надати для проведення експертного дослідження тощо.

Для цього, як зазначено вище, слідчому необхідно отримати тимчасовий доступ до відповідних нотаріальних документів. Ця процесуальна дія, під час якої має місце суттєве тимчасове обмеження прав та інтересів осіб, проводиться лише з дозволу та на підставі ухвали слідчого судді, суду. Винятків з цього правила за будь-яких обставин КПК не передбачає.

У випадку задоволення клопотання слідчого ухвала слідчого судді міститиме безпосереднє розпорядження нотаріусу надати (забезпечити) тимчасовий доступ до речей і документів вказаній в ухвалі особі та надати цій особі можливість вилучити зазначені речі і документи, якщо таке рішення буде прийнято слідчим суддею. Тобто вилучення вказаних документів потребує самостійного судового рішення, але окрема ухвала для цього не вноситься. Строк дії ухвали не може перевищувати один місяць з дня її постановлення (ст. 115, 164 КПК) і має бути чітко визначений в судовому рішенні. Винятків щодо тривалості цього строку, законної можливості його перерви чи продовження закон не встановлює. Після закінчення вказаного строку ухвала слідчого судді, суду втрачає силу, і нотаріус не вправі її виконувати. У ст. 164 КПК немає окремого роз'яснення стосовно кількості разів використання вказаної ухвали у період її дії. Але за загальною логікою законодавця і аналогією використання

²Бущенко А.П. Частина перша коментаря до ст. 160 КПК / Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х., 2013. – С. 339.

ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (ч. 1 ст. 235 КПК) ухвала слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, що зберігаються у нотаріуса, може бути використана слідчим лише один раз за весь визначений слідчим суддею строк її дії. Оскільки у вказаній ухвалі слідчого судді має бути визначена конкретна особа, якій надано право тимчасового доступу до речей і документів (п. 1 ч. 1 ст. 164, ч. 1 ст. 165 КПК), інша особа/особи (наприклад, співробітники уповноважених оперативних підрозділів за дорученням слідчого, інший слідчий, прокурор) вчиняти цю процесуальну дію не вправі.

У звичайному порядку нотаріус має бути обов'язково викликаний судом (ч. 1 ст. 163 КПК) для участі в судовому засіданні, під час якого передбачається розглянути клопотання про надання слідчому тимчасового доступу до речей і документів, що містять відомості про вчинення нотаріальних дій. Невиконання слідчим суддею цього припису закону міститиме ознаки істотного порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя, що може спричинити незаконну відмову нотаріусу в доступі до правосуддя і може бути визнано підставою дисциплінарної відповідальності слідчого судді (ст. 21 КПК; пп. а) п. 1 ч. 1 ст. 92 Закону України «Про судову систему і статус суддів»).

Проте неприбуття нотаріуса в судові засідання без поважних причин або неповідомлення суду про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду такого клопотання. І лише у разі доведення слідчим наявності достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення вказаних речей і документів, клопотання про тимчасовий доступ до них може бути розглянуто судом в екстраординарному порядку (ч. 2 ст. 163 КПК), без виклику й участі нотаріуса. І в першому і в другому випадках, якщо таке питання ставиться у клопотанні, слідчий суддя в ухвалі, окрім дозволу на отримання тимчасового доступу, може надати нотаріусу розпорядження забезпечити слідчому можливість вилучити зазначені речі і документи.

У вказаних випадках нотаріус стає учасником судового розгляду клопотання слідчого. Отже, на нього мають поширюватись усі права учасників судового засідання. Проте у тлумаченні повноважень нотаріуса як учасника вказаного судового засідання виникають певні труднощі. Вони пов'язані насамперед із тим, що нотаріус не визначений у жодній із категорій суб'єктів кримінального провадження (на стороні обвинувачення, захисту, учасників кримінального або судового провадження;

п. 19, 25, 26 ч. 1 ст. 3 КПК) і його процесуальна компетенція нормативно не врегульована. Як зазначається Апеляційним судом м. Києва, у КПК на сьогодні не вирішеним є питання про те, «чи наявні підстави для надання матеріалів клопотання з доданими в його обґрунтування матеріалами кримінального провадження на ознайомлення особам, прав, обов'язків та інтересів яких стосується ухвала слідчого судді»³ (у нашому випадку – нотаріусу). А неоднозначність нормативного врегулювання, як відомо, породжує й різну судову практику.

При вирішенні вказаного питання слід урахувати, що ч. 4 ст. 163 КПК передбачає, що слідчий суддя, суд розглядає клопотання за участі особи, у володінні якої перебувають речі і документи (крім екстраординарного порядку). Очевидно, що участь нотаріуса у такому судовому засіданні є не простою формальністю, а необхідним елементом правового режиму забезпечення функціонування нотаріальної таємниці. Це створює умови для ефективного здійснення нотаріусом професійних повноважень та захисту ним прав і законних інтересів клієнта, що полягають у максимальному забезпеченні режиму охорони довіреної нотаріусу таємниці. Далі слід урахувати, що у ст. 2 КПК одним із завдань кримінального провадження визначено охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. У ч. 1 ст. 7 КПК встановлено, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, серед яких у першу чергу визначені верховенство права та законність. Ці засади розглядаються законодавцем у нерозривному зв'язку, оскільки ч. 6 ст. 9 КПК передбачено, що «у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу». Отже, виходячи з правової природи і мети запровадження нотаріальної таємниці, а також застосування системне тлумачення ст. 2, 7, 9, 163 КПК, слід зробити висновок про наявність у нотаріуса прав учасника процесу під час судового розгляду клопотання слідчого про надання тимчасового доступу до речей і документів, що становлять нотаріальну таємницю. Конкретний зміст цих прав необхідно визначити за аналогією з правами інших учасників процесу. Враховуючи, що предмет судового розгляду обмежений ст. 163 КПК і стосується прав та законних інтересів нотаріуса і його клієнтів, вважаю, що для ефективного захисту своїх прав та інтересів нотарі-

³Узагальнення Апеляційним судом міста Києва судової практики розгляду слідчими суддями клопотань сторін кримінального провадження про тимчасовий доступ до речей та документів відповідно до статей 159-166 КПК України. – 13.08.2014. – Адреса електронного доступу: <http://www.apcourt.kiev.gov.ua/apcourt.kiev/uk/publish/article/114191>

ус у вказаних випадках має право користуватись послугами представника (адвоката), знайомитися з матеріалами клопотання слідчого з доданими в його обґрунтування матеріалами кримінального провадження, надавати в обґрунтування своєї позиції пояснення, речі і документи, заявляти відводи, заперечення і клопотання, ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу тощо.

На підставі викладеного вважаю за потрібне внести доповнення до пунктів 25, 26 ч. 1 ст. 3 КПК, в яких серед різновидів учасників кримінального провадження визначити у передбачених КПК випадках осіб, у володінні яких перебувають речі і документи, щодо яких слідчим суддею, судом вирішується питання про надання тимчасового доступу. Відповідно до цього слід визначити процесуальні права вказаних осіб у § 5 (Інші учасники кримінального провадження) Глави 3 КПК. На мою думку, нотаріус, керуючись вимогами ст. 2, ч. 6 ст. 9 КПК, вже сьогодні вправі використовувати зазначені повноваження в судовому засіданні, що проводиться в порядку і на підставах, визначених ст. 163 КПК. Це сприятиме дотриманню правового режиму функціонування нотаріальної таємниці, забезпеченню балансу інтересів.

Зокрема, як свідчить судова практика, слідчі судді досить часто відмовляють у задоволенні клопотань слідчих через недоліки оформлення та обґрунтування останніми клопотань про надання тимчасового доступу до речей і документів. Найбільш типовими недоліками, за оцінкою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, є те, що слідчий (прокурор) не долучає до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів належним чином засвідчену копію витягу з ЄРДР щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання; не зазначає в клопотанні правової кваліфікації кримінального правопорушення, а лише посилається на статтю (частину статті) Кримінального кодексу; відсутні повні та конкретні відомості про речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати; формально обґрунтовано (необґрунтовано) подане клопотання, до якого не додано жодного доказу на обґрунтування викладених слідчим або іншим учасником кримінального провадження, який має право на його подання, доводів⁴.

Водночас вимоги до конкретизації відповідних речей і документів та обґрунтованості клопотання не можна занадто деталізувати. Така конкретизація цілком може бути обмежена окремими ідентифікаційними ознаками речей та документів, а у вимогах щодо обґрунтованості клопотання слід виходити із характеристик відповідного стандарту доказування. У вимогах законодавця до змісту клопотання (п. 4 ч. 2 ст. 160, п. 1 ч. 5 ст. 163 КПК) йдеться про *доведеність підстав вважати*, «що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи». Це досить простий стандарт доказування, що передбачає лише обґрунтоване припущення ініціатора клопотання про вірогідність існування вказаної обставини.

Серед зазначених недоліків особливо наголошується на неприпустимості спроб слідства використати судовий дозвіл на тимчасовий доступ до речей і документів як слідчу дію з метою збирання доказів (зокрема, для доступу та вилучення речей і документів, які можуть бути речовими доказами). Такий підхід потребує додаткових роз'яснень. Дійсно, деякі процесуалісти не пов'язують мету запровадження інституту тимчасового доступу до речей і документів безпосередньо із вирішенням завдань формування доказової бази однією зі сторін кримінального провадження. Загальну мету цих заходів, наприклад, визначають загалом як *запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості*⁵. Подібне тлумачення, на наш погляд, не повною мірою відображає мету запровадження й функціональне призначення тимчасового доступу до речей і документів, а тому потребує конкретизації. Зокрема, п. 5 ч. 2 ст. 160 КПК, навпаки, вимагає від слідчого обґрунтувати у відповідному клопотанні значення речей і документів, тимчасовий доступ до яких планується отримати, для встановлення обставин у кримінальному провадженні; ч. 6 ст. 163 КПК – можливість використання як доказів відомостей, що містяться у вказаних речах і документах, які містять охоронювану законом таємницю. Тож вбачається більш правильною спроба фахівців розглядати функціональне призначення тимчасового доступу до речей і документів через призму формування (збирання) «своїх» доказів стороною кримінального провадження⁶. Головна спе-

⁴Узагальнення Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. – 07.02.2014. – Адреса електронного доступу: <http://www.sc.gov.ua/>

⁵Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. За заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х., 2012. – С. 367.

⁶Бущенко А. П. Частина перша коментаря до ст. 159 КПК / Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х., 2013. – С. 338.

цифічність мети запровадження вказаного процесуального інституту, на мій погляд, полягає у проведенні так би мовити «червоної лінії», «процесуального кордону», що має у кримінальному процесі додаткове охоронне призначення для інституту приватності, значення якого є особливо важливим у демократичному суспільстві. Слідчий суддя, слідчий чи інший уповноважений суб'єкт кримінального процесу мають розуміти, що, переступаючи цю межу, вони суттєво втручаються у сферу приватного життя осіб, визнають неможливість отримати вказані речі чи документи у будь-який інший спосіб, а тому мають бути особливо обережними, відповідальними, неухильно дотримуватись встановлених від свавілля чи помилок сторін процесуальних гарантій.

Насамперед у цьому сенсі слідчим суддям необхідно звертати увагу на дотримання ініціатором клопотання вимог ч. 4 ст. 132, пп. 5, 6 ч. 2 ст. 160, ч. 6 ст. 163 КПК щодо можливості стороні кримінального провадження довести відповідні обставини справи без тимчасового доступу до речей і документів, які містять нотаріальну таємницю, іншими способами, зокрема шляхом направлення запитів до відповідних органів чи установ, проведення слідчих та інших процесуальних дій. У судовому засіданні, де ставиться питання про вилучення речей і документів, нотаріус вправі обґрунтовувати відсутність реальної загрози зміни або знищення вказаних речей і документів (ст. 163 КПК), достатність для досягнення цілей кримінального провадження обмеження цілей вилучення належним чином засвідчених копій таких документів тощо.

Слід погодитись із роз'ясненнями вищих судових інстанцій про те, що чинне кримінально-процесуальне законодавство не передбачає повернення клопотань слідчому для усунення недоліків, дооформлення тощо. У цих випадках правильним буде постановлення слідчим суддею ухвали про відмову у задоволенні клопотання, а не про його повернення. Подібного висновку, керуючись вимогами ч. 4 ст. 163 КПК, має дійти слідчий суддя і у випадку неприбуття без поважної причини належного повідомленого слідчого (прокурора) у судове засідання з розгляду заявленого клопотання для отримання доступу до речей і документів, що зберігаються у нотаріуса. Водночас така відмова не позбавляє слідчого права повторного звернення з клопотанням до слідчого судді.

Отже, нотаріусу при використанні процесуальних повноважень учасника судового засідання доцільно звертати увагу слідчого судді на ці та інші недоліки, оскільки вони можуть стати законною підставою для відмови у задоволенні клопотання

про доступ до відомостей, що містяться у нотаріальних документах. Крім цього, участь нотаріуса у вказаному судовому засіданні і доведення перед судом переконливості своїх аргументів стає реальною єдиною можливістю нотаріуса вплинути на вирішення клопотання слідчого по суті. Адже ухвали слідчих суддів за результатами розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів не підлягають оскарженню в апеляційному порядку (ч. 3 ст. 309 КПК). Винятками з цього правила є лише ухвали про задоволення клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких особа-підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність (п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК).

Водночас необхідно взяти до уваги, що за чинним КПК у разі безпідставного невиконання нотаріусом ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів (ч. 1 ст. 166 КПК). Вказана процесуальна санкція у зазначених випадках є логічною, послідовною позицією законодавця і збереглась за період дії КПК 1960 року.

Зокрема, у кримінальній справі, порушеній і розслідуваній в порядку, встановленому КПК 1960 року, за ознаками вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 190 (Шахрайство) КК, слідством було з'ясовано, що невстановлена особа шахрайським шляхом заволоділа квартирою громадянина М.⁷ У зв'язку з цим слідчому було необхідно отримати доступ і дослідити примірник укладеного шляхом обману М. договору купівлі-продажу вказаної квартири, який був підготовлений і посвідчений нотаріусом П., а також документи, що були надані нотаріусу для нотаріального посвідчення вказаного договору.

Нотаріус П. відмовилась виконувати вказану постанову слідчого, мотивуючи свої дії головним чином тим, що постанову винесена без погодження з нотаріусом та обласним управлінням юстиції, а вилучення реєстрів нотаріальних дій та документів, що передані нотаріусу на зберігання, й печатки нотаріуса згідно з вимогами ч. 4 ст. 8-1 Закону України «Про нотаріат» не допускається. Більш уважне вивчення цієї ситуації переконує, що нотаріус все ж таки перевищив надані повноваження з охорони нотаріальної таємниці, а наведені на користь зайнятої нею позиції аргументи не є правовою підставою для відмови у здійсненні виїмки. Зокрема, лише виїмка документів, що становили

⁷ Матеріали кримінальної справи № 2120/2942/12. — Зберігаються в архіві Суворовського районного суду м. Херсона.

державну таємницю, проводилась в порядку, погодженому з керівником відповідної установи (ч. 3 ст. 178 КПК, 1960). Оскільки нотаріальна таємниця не є різновидом державної таємниці, то відповідно до приписів ст. 178 КПК (1960) винесення слідчим постанови про проведення виїмки у нотаріуса не потребувало додаткових погоджень з останнім чи органами юстиції. Також у резолютивній частині постанови слідчого про проведення виїмки не містилась вимога про вилучення реєстрів нотаріальних дій та/або печатки нотаріуса, проти чого заперечував нотаріус.

І нарешті, нотаріусом було неправомірно включено вказаний договір купівлі-продажу квартири М. і документи, що були надані для його посвідчення, до документів, що передані нотаріусу на зберігання. Так, за змістом п. 22 ч. 1 ст. 34 (Нотаріальні дії, що вчиняють нотаріуси) Закону і Глави 19 (Прийняття на зберігання документів) наказу Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» прийняття нотаріусом документів на зберігання є самостійним різновидом нотаріальних дій. Перелік цих документів у цілому окреслено у ст. 1 зазначеної Глави: «Нотаріуси за заявами заінтересованих юридичних та фізичних осіб приймають на зберігання документи за описом». Про прийняття документів на зберігання нотаріус видає заінтересованій особі, яка здала їх, відповідне свідоцтво, до якого додається примірник опису (у разі його складання). Прийняті документи зберігаються у сейфах в окремому опечатаному нотаріусом пакеті і повертаються особі у встановленому порядку.

Проте договір купівлі-продажу квартири М. та документи, необхідні для його нотаріального посвідчення, зберігались у матеріалах нотаріальної справи і до вказаного переліку переданих нотаріусу на зберігання документів не належали.

У зв'язку з безпідставною відмовою нотаріуса виконати постанову слідчого про здійснення виїмки судом винесено постанову про здійснення примусової виїмки вказаної угоди купівлі-продажу квартири М. і документів, наданих для його посвідчення, а згодом – постанову про проведення обшуку в офісі нотаріуса П. У результаті обшуку був вилучений примірник вказаного договору купівлі-продажу квартири і копії відповідних документів. Слідчим також зроблені виписки з реєстрів нотаріальних дій. Згідно з протоколом обшуку реєстри нотаріальних дій документи, що були передані нотаріусу на зберігання, а також печатка нотаріуса П. не вилучались.

На підставі викладеного доходимо висновку про те, що в кримінально-процесуальному законодавстві визначено правові підстави і порядок тимчасо-

вого доступу слідчого до відомостей, що містяться у нотаріальних документах. Неухильне дотримання вказаних підстав дозволяє в цій частині забезпечити належний рівень функціонування режиму нотаріальної таємниці. За результатами аналізу проблемних питань цієї тематики автором сформульовано окремі пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової регламентації тимчасового доступу слідчого до відомостей, що містяться у нотаріальних документах, а також конкретизовано мету запровадження зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Костін М. І. Вдосконалення нормативно-правової регламентації слідчих дій – перспективний напрям у захисті особистих і публічних інтересів в ході протидії організованій злочинній діяльності // Науково-практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)». – 2007. – № 15. – С. 111–121 та ін.
2. Бущенко А. П. Частина перша коментаря до ст. 160 КПК / Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х.: Фактор, 2013. – С. 339.
3. Узагальнення Апеляційним судом міста Києва судової практики розгляду слідчими суддями клопотань сторін кримінального провадження про тимчасовий доступ до речей та документів відповідно до статей 159-166 КПК України. – 13.08.2014: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apcourtkiev.gov.ua/apcourtkiev/uk/publish/article/114191>
4. Узагальнення Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. – 07.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sc.gov.ua/>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. За заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – С. 367.
6. Бущенко А. П. Частина перша коментаря до ст. 159 КПК / Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х.: Фактор, 2013. – С. 338.
7. Матеріали кримінальної справи № 2120/2942/12. – Зберігаються в архіві Суворовського районного суду м. Херсона.

Оксана Сафонова,
аспірантка юридичного
факультету
Київського національного
економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Наслідки невиконання вимог щодо підготовки та підвищення кваліфікації суддями

УДК 347.962.2

У статті здійснено аналіз співвідношень між наслідками невиконання вимог щодо підготовки та підвищення кваліфікації суддями, такими як кількість скасованих рішень першої інстанції в апеляційному порядку, рівень довіри суспільства до судової влади. Проаналізовано колізії у правовому регулюванні підготовки та підвищення кваліфікації суддів та запропоновано шляхи вдосконалення законодавства.

Ключові слова: професійна підготовка суддів, підвищення кваліфікації суддів, довіра до влади, рішення першої інстанції, скасовані та змінені в апеляційному порядку.

О. Сафонова. Последствия неисполнения требований относительно подготовки и повышения квалификации судьями

В статье сделан анализ соотношений между последствиями неисполнения требований относительно подготовки и повышения квалификации судьями, такими как количество отмененных решений первой инстанции в апелляционном порядке, уровень доверия

общества к судебной власти. Проанализированы коллизии в правовом регулировании подготовки и повышения квалификации судей и предложены пути совершенствования законодательства.

Ключевые слова: профессиональная подготовка судей, повышение квалификации судей, доверие к власти, решения первой инстанции, отмененные и измененные в апелляционном порядке.

O. Safonova. Effects of non-compliance with the preparation and judge's higher qualification

The article presents the analysis of the correlation between the effects of exercise training and upgrading qualifications of judges, such as the number of cancelled decisions of first instance on appeal, the level of public confidence in the judiciary. Analyzed confusion in the legal regulation of training and upgrading qualifications of judges and suggested ways of improving the legislation.

Key words: professional training of judges, training of judges, the credibility of the government, decisions of the first instance, cancelled or modified on appeal.

З метою реалізації незалежного та ефективного захисту порушених або оспорюваних прав та інтересів суд виконує функцію правосуддя. Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, судовичинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Основою функціонування правосуддя є забезпечення судової влади висококваліфікованими та високоморальними суддівськими кадрами. Від підготовки та професійного рівня судді залежить правомірність та законність судових рішень.

Для того щоб унеможливити прийняття неправомірних рішень суддями, необхідно удосконалити процедуру проходження підготовки суддів, усунути колізії та прогалини між правовими нормами, які регулюють процес здійснення професійної підготовки суддів.

Підвищення кваліфікації та підготовка суддів стали предметом досліджень у науково-практичних працях Марочкіна І. Є., Москвич Л. М., Савчука Р. М., Самсіна І. Л., Скоморохи Л. В., Тупицького О. М., Шукліної Н. Г.

Особливої активізації діяльність в даному напрямі з метою наближення до міжнародних стандартів, забезпечення незалежності та високопрофесійності суддівського корпусу набула після прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яким було утворено постійно діючий орган у системі судоустрою України – Вищу кваліфікаційну комісію суддів України (далі – ВККСУ), яка відповідно до ст. 91 визначає потреби в державному замовленні на професійну підготовку кандидатів на посаду судді у Національній школі суддів України. Зауважимо, що з 2011 року в структурі ВККСУ діє методичний відділ з питань підготовки суддів, що безпосередньо займається аналізом стану підготовки та підвищення кваліфікації суддів. У 2013 році підрозділ був перетворений на спеціалізоване управління з питань організації підготовки суддів секретаріату ВККСУ.

Мета статті – визначити взаємозалежність між підвищенням кваліфікації, професійною підготовкою та кількістю скасованих рішень першої інстанції в апеляційному порядку, рівнем довіри суспільства до судової влади, проаналізувати колізії у правовому регулюванні понять та запропонувати шляхи вдосконалення законодавства.

Ефективне функціонування судової системи як гарантії забезпечення професійного та справедливого правосуддя, належний захист прав і свобод та високоякісний розгляд справи взаємозалежні від компетенції та рівня знань суддів, які розглядають справу. Причиною неправомірних рішень, прийнятих з порушенням закону, є некваліфікованість

судді та неналежний рівень професійної підготовки через неосвіченість.

Перед тим як визначити співвідношення між підвищенням кваліфікації, професійною підготовкою судді та наслідками небажання підвищувати свій професійний рівень, такими як кількість скасованих рішень першої інстанції в апеляційному порядку, рівень довіри суспільства до судової влади, треба визначити сутність та особливості правового регулювання понять «підготовка» та «підвищення кваліфікації» суддів.

У чинному законодавстві існує неузгодженість щодо поняття «підвищення кваліфікації суддів». Так, голова місцевого суду відповідно до ст. 24 Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [1] сприяє виконанню вимог щодо підвищення кваліфікації суддів місцевого суду; ст. 91 зазначеного закону вказує, що завданням Національної школи суддів є періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня кваліфікації.

Розглянемо більш детально термін «навчання з метою підвищення кваліфікації». Навчання — це організована, двостороння діяльність, спрямована на максимальне засвоєння та усвідомлення матеріалу і подальше удосконалення здобутих знань, умінь та навичок на практиці [2, с. 280]. Підвищення кваліфікації — це навчання, спрямоване на підтримку й удосконалення професійного рівня, знань і умінь персоналу. Тобто, при застосуванні терміну «навчання з метою підвищення кваліфікації» виникає тавтологія, оскільки підвищення кваліфікації – це навчання. Для уникнення використання тавтологічних понять пропонуємо у Законі України «Про забезпечення права на справедливий суд» застосувати поняття «підвищення кваліфікації суддів» і виключити із закону поняття «навчання з метою підвищення кваліфікації».

Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» не дає визначення понять «підготовка суддів» та «підвищення кваліфікації суддів».

Підготовка – запас знань, навичок, досвід, набутий у процесі навчання, практичної діяльності [3, с. 417].

Підвищення кваліфікації – це вид професійного навчання, що має на меті підвищення рівня теоретичних знань, удосконалення практичних навичок та вмінь [4].

Підвищення кваліфікації суддів – це навчання з метою відновлення і поглиблення теоретичних і практичних знань професійних суддів, розвитку вмінь і навичок, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, що сприяє підтриманню рівня професійної відповідності займаній посаді. Цікаво, що, наприклад, у законодавстві Грузії встановлено, що непроходження без поважної причини у визначені строки передбаче-

ного законом спеціального навчального курсу є підставою для звільнення судді. [5, с. 163].

Підвищення кваліфікації і підготовка реалізуються у межах більш широкого поняття – освіта судді. Освіта судді повинна здійснюватися безперервно протягом усього часу перебування на посаді судді.

Необхідно визначити підвищення кваліфікації як обов'язок судді. Адже на практиці судді часто ігнорують дану норму та підвищують кваліфікацію занадто рідко, аргументуючи свою позицію тим, що вдосконалюють свій професійний рівень за допомогою самоосвіти, і тим, що підвищення кваліфікації для судді є правом, а не обов'язком. Наслідками цього є прийняття неправомірних рішень з порушенням норм права, що нівелює саму сутність та зміст правосуддя як незалежного та справедливого

Отже, з огляду на аналіз зазначених понять підготовку суддів не можна ототожнювати з терміном спеціальна підготовка [6, с. 7], оскільки спеціальна підготовка є лише етапом добору на посаду судді. Професійну підготовку суддів слід тлумачити у контексті підготовки суддів, які призначені вперше на посаду, та суддів, обраних безстроково, що спрямована на розширення та актуалізацію знань, набуття навичок та умінь, які необхідні для здійснення правосуддя. Тобто професійна підготовка суддів відрізняється від підвищення кваліфікації тим, що проходити підготовку можуть тільки судді, призначені на посаду вперше, щороку, упродовж п'яти років, у строк – 30 академічних годин на рік. Судді, обрані безстроково, проходять підготовку не рідше одного разу на три роки, у строк – 40 академічних годин. Підвищення кваліфікації триває від одного дня і більше на рік протягом перебування на посаді судді. Для суддів, які мали перерву в роботі більше року (за винятком суддів, відрядже-

них для викладання до Національної школи суддів України) або змінили спеціалізацію – одноразово тривалістю 2 тижні. Крім строків, підготовка і підвищення кваліфікації суддів відрізняються категоріями слухачів.

Так, із аналізу положень Порядку підготовки суддів та працівників апарату суду випливає, що підготовку не можуть проходити разом, наприклад, судді місцевого й апеляційного суду, а підвищення кваліфікації проходять всі категорії суддів разом.

Ще однією відмінністю підготовки та підвищення кваліфікації є те, що підготовка здійснюється відповідно до типового плану, графіка та програми підготовки відповідної категорії суддів, що затверджуються строком на 1 рік [13, с. 31], а підвищення кваліфікації – як правило, щодо актуальних змін законодавства або щодо подолання проблем у застосуванні положень відповідного закону.

Так, наприклад, Програма підготовки суддів місцевих загальних судів Вінницької, Житомирської, Київської, Черкаської і Чернігівської областей та міста Києва, призначених на посаду судді вперше (1-2 роки роботи) [8], містить розклад підготовки, ПБ викладача, тему доповіді. Слід зазначити, що підготовка триває з 10.00 до 16.40 з перервами. Відвідування суддів на початку та наприкінці навчання значно відрізняється: після закінчення занять в аудиторії залишається менша кількість суддів, ніж це спостерігалось на початку, а сертифікат про підготовку отримують всі судді, навіть ті, хто відвідував лише половину або менше половини занять. У даному випадку постає проблема обліку відвідування суддів, які проходять підготовку, від чого залежить ефективність засвоєння ними навчального матеріалу. Для вирішення проблеми з відвідуванням пропонуємо запровадити перевірку присутності спеціальним інспектором, детально регламентувавши порядок перевірок і засоби впливу на відвідуваність суддями занять.

Підготовка організовується з максимальним урахуванням потреб судової системи, використанням новітніх інформаційних технологій та за умови якомога більшого залучення суддів.

Основними формами підготовки є: аудиторні заняття, конференції, круглі столи, дистанційне навчання.

Одним із способів застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій, умінь трансформувати свої знання відповідно до сучасних інноваційних технологій стало запровадження дистанційного навчання у Національній школі суддів України (далі – НШСУ). Впровадження такої системи та забезпечення її функціонування передбачає:

- розробку навчальних курсів дистанційного навчання та їх апробацію;
- інтеграцію у навчальні курси мультимедійних

матеріалів (інтерактивних відеолекцій відомих науковців, суддів, юристів з актуальних питань правозастосування), навчальних відеофільмів прикладного спрямування, створених як у Національній школі суддів України, так і в закладах суддівської освіти зарубіжних країн;

- проведення інтернет-лекцій та інтернет-семінарів для слухачів заочної та дистанційної форми навчання у режимі реального часу;
- підвищення кваліфікації викладачів та технічних працівників Національної школи суддів України щодо застосування технологій дистанційного навчання [9, с. 33].

Викладачами НШСУ можуть бути досвідчені судді та інші особи, які мають відповідні знання. Інших спеціальних вимог до викладачів НШСУ не передбачено. На нашу думку, необхідно, щоб судді-викладачі мали мінімум три роки стажу на посаді судді або науковий ступінь, щоб здійснювати підготовку.

Проходження підготовки підтверджується сертифікатом НШСУ, зразок якого затверджується наказом ректора НШСУ [10].

На думку Н. Кузнецової, курс підготовки має завершуватися відповідним комплексним іспитом із застосуванням тестових завдань [11, с. 27].

Л. М. Москвич вважає, що особлива увага приділяється завершальному етапу підготовки – підсумковій атестації, яка повинна мати, як вважає авторка, характер кваліфікаційної, проходити у формі іспиту, результати якого дійсні на всій території України [12, с. 14].

У ст. 88 Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» зазначається, що регулярно оцінювання судді упродовж перебування на посаді проводиться з метою виявлення індивідуальних потреб щодо вдосконалення, стимулювання його до підтримання кваліфікації на належному рівні та професійного зростання. Регулярне оцінювання судді проводиться: 1) викладачами (тренерами) Національної школи суддів України за результатами підготовки шляхом заповнення анкети; 2) іншими суддями відповідного суду шляхом анкетування; 3) самим суддею шляхом заповнення анкети самооцінки; 4) громадськими об'єднаннями шляхом незалежного оцінювання роботи судді в судових засіданнях [1].

Для удосконалення підготовки суддівського корпусу слід розробити та реалізувати низку заходів, а саме: 1) запровадити перевірку спеціальним інспектором відвідування суддями занять з підготовки; 2) для підвищення якості та професіоналізації навчання судді-викладачі повинні мати не менше трьох років стажу або кандидатський науковий ступінь; 3) розробити і затвердити комплексну державну програму підготовки і підвищення кваліфіка-

ції; 4) запровадити електронну реєстрацію слухачів для проходження підготовки.

Перейдемо до питання підвищення кваліфікації суддів: підвищувати кваліфікацію – право чи обов'язок судді?

Так, на запитання: «Чи відчуваєте Ви при здійсненні професійної діяльності брак якихось знань?» 84,2 % суддів відповіли ствердно. З них 11,8 % зізналися, що відчувають труднощі у застосуванні національного законодавства; 15,2 % – у зверненні до міжнародного права; 57,2 % – у подоланні колізій і заповненні прогалин у праві; 17,7 % – потребують знань основ інформатики; 5,1 % – юридичної психології; 4,2 % – техніки юридичної мови; 3,4 % – техніки управління групами людей; 4,2 % – керівництва судовою установою; 6,8 % – основ вирішення конфліктів [5, с. 164].

На запитання анкети: «Яка форма підвищення кваліфікації для Вас найбільш прийнятна?» відповіді суддів розподілилися так. Для 56,4 % професійних суддів найбільш прийнятним є підвищення кваліфікації у спеціалізованому навчальному закладі; 14,8 % – участь у науково-практичних конференціях; 15,5 % – відвідування тематичних лекцій заслужених науковців і практиків; для 38,9 % – участь у проведенні тематичних і проблемних семінарів; 14,1 % суддів віддають перевагу самостійному навчанню за індивідуальною програмою (більшість суддів вказували одночасно декілька форм підвищення кваліфікації) [5, с. 164].

Л. М. Москвич пропонує виділити такі елементи системи підвищення кваліфікації суддів: а) навчання у Національній школі суддів України; б) систематичне самостійне навчання (самоосвіта); в) відвідування тематичних лекцій і семінарів науковців і практиків; г) участь у проведенні короткострокових тематичних семінарів; д) участь у науково-практичних конференціях. Автор аргументує необхідність нормативного закріплення обов'язку кожного судді підвищувати свою кваліфікацію систематично [12, с. 15].

Актуальним питанням у процесі численних обговорень визнається вплив проходження підвищення кваліфікації на суддівську службу кар'єру. Звичайно, у тих державах, де підвищення кваліфікації є суто добровільним, воно не може мати впливу на службу кар'єру. Водночас у державах, які встановили вимоги щодо обов'язковості підвищення кваліфікації суддями, простежується чітка залежність між проходженням підвищення кваліфікації та кар'єрним зростанням [14].

Мотивами підвищення кваліфікації суддею може бути призначення на адміністративні посади, переведення до суду вищої інстанції, тобто кар'єрне зростання та просування по службі.

У Законі України «Про забезпечення права на

справедливий суд» є новація щодо кваліфікаційно-го оцінювання судді. Кваліфікаційне оцінювання проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України і полягає у визначенні професійного рівня судді. Завданнями кваліфікаційного оцінювання є: 1) перевірка здатності судді здійснювати правосуддя у суді відповідного рівня; 2) підтвердження професійного рівня судді для обрання на посаду судді безстроково [1].

Відповідно до п. 3 ст. 55 Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» суддя має право підвищувати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку, але п. 1 ст. 87 наголошує на обов'язку проходити підготовку для підтримання кваліфікації в Національній школі суддів України.

Тобто закон визначає обов'язок судді проходити професійну підготовку і право підвищувати кваліфікацію. На нашу думку, необхідно визначити підвищення кваліфікації як обов'язок судді. Адже на практиці судді часто ігнорують цю норму та підвищують кваліфікацію занадто рідко, аргументуючи свою позицію тим, що вдосконалюють свій професійний рівень за допомогою самоосвіти, і тим, що підвищення кваліфікації для судді є правом, а не обов'язком. Наслідками цього є прийняття неправомірних рішень з порушенням норм права, що нівелює саму сутність та зміст правосуддя як незалежного та справедливого.

У зв'язку з цим у разі відмови судді підвищувати свій професійний рівень пропонуємо: 1) відсторонювати суддю від розгляду справи; 2) зменшувати розмір матеріальної винагороди; 3) тимчасово припиняти функції судді.

Тепер розглянемо взаємозв'язок показників підвищення кваліфікації і підготовки суддів, кількості постановлених рішень місцевих судів, скасованих та змінених в апеляційному порядку, та рівня довіри суспільства до судової влади.

За даними Державної судової адміністрації України, показник постановлених рішень місцевих судів, скасованих та змінених в апеляційному порядку, щодо кримінальних справ, у 2012 році становив 7,6 %, а у 2013 році – 9,3 %; щодо адміністративних справ у 2012 році становив 6,1 %, а у 2013 році – 6,3 %. Загалом кількість рішень місцевих судів, скасованих та змінених в апеляційному порядку, становила у 2011 році – 6,13 %, а у 2013 році – 12,8 % [15]. Така статистика свідчить про зростання кількості скасованих та змінених рішень протягом 2011–2013 років на 6,67 %, зокрема з причини некваліфікованості судді, наслідком чого є неправомірні рішення.

Порівняємо показники рішень місцевих судів, скасованих та змінених в апеляційному порядку, з показниками підготовки та підвищення кваліфікації суддів.

Таблиця 1. Загальні показники підготовки суддів

Аналізуючи дані, наведені в таблиці 1 [16], ми спостерігаємо значне зниження показників підготовки у 2014 році порівняно з 2013 роком – на 4358 осіб. На підставі даних таблиці 2 можемо констатувати зниження показників підвищення кваліфікації у 2014 році порівняно з 2013 роком на 2089 осіб.

За даними Державної судової адміністрації України, кількість суддів та працівників апаратів судів станом на кінець 2013 року становила 41321 особу [17]. За даними Національної школи суддів України, підготовку пройшли (загальні показники 2013 року) 15908 осіб. На підставі показників таблиці 1 можемо констатувати, що 38,5 % суддів та працівників апарату суду пройшли підготовку у 2013 році. За даними таблиці 2, підвищення кваліфікації пройшли 14,45 % суддів та працівників апаратів судів.

Таблиця 2. Періодичне навчання з метою підвищення кваліфікації

Згідно зі статистичними даними, станом на кінець 2013 року працювало 8 696 суддів, скасовано рішень в апеляційному порядку – 275040. Відтак на кожного суддю у середньому припадає 32 рішення першої інстанції, які скасовуються чи змінюються в апеляційному порядку.

З огляду на зазначені вище показники можемо скласти статистичне групування щодо співвідношення показників підготовки суддів та кількості рішень місцевих судів, скасованих в апеляційному порядку:

Роки	Показники підготовки суддів (П)	Кількість рішень місцевих судів, які скасовані в апеляційному порядку (Р)
2011	7077	354503
2012	15904	333797
2013	15908	275040

Підготовка суддів – факторна ознака, кількість скасованих рішень – результативна ознака. Розрахунки будемо проводити за формулою:

$$h = \frac{x(\max) - x(\min)}{n}$$

де n – ширина інтервалу (кількість груп);
 x(max) - x(min) – найбільше і найменше значення ознаки;
 h – рівні інтервалу груп.
 Проводимо розрахунки:

$$h(P) = \frac{15908 - 7077}{2} = 4416$$

$$h(R) = \frac{354503 - 275040}{3} = 26488$$

П	Р			Разом	Функціональний зв'язок
	275040-301528	301528-328016	328016-35454		
7077-11493	-	-	1	1	
11493-15909	1	-	1	2	
Разом	1	-	2	3	

Це співвідношення означає: чим більша кількість суддів, які пройшли підготовку, тим менша ймовірність прийняття неправомірного рішення.

Отже, з огляду на дані таблиць 1 і 2 та показники статистичного групування рівень підготовки та підвищення кваліфікації суддів значно знизився, а кількість скасованих та змінених рішень у апеляційному порядку значно зросла, а тому маємо підстави стверджувати відповідно до статистичної взаємозалежності, що кількість скасованих та змі-

нених рішень першої інстанції прямо пропорційно залежить від рівня підготовки та підвищення кваліфікації. Якщо суддя буде вчасно проходити підготовку та підвищення кваліфікації, то існує мінімальна ймовірність прийняття неправомірного рішення, а отже, усуваються підстави для скасування або зміни рішення суду.

Наслідком скасованих та змінених в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції є зниження рівня довіри суспільства до судової влади.

За даними опитування Центру Разумкова про рівень довіри до судової влади у суспільстві, повністю довіряли судам у листопаді 2010 року 7,5 % громадян, у грудні 2011 року – 4,5 %, у листопаді 2012 року – 5,7 %, у березні 2013 року – 4,7 % [18]. На запитання «Чи були рішення судів, у яких Ви брали участь, законними і справедливими?» негативну відповідь надали 31 % респондентів [19].

Отже, за показниками статистичного групування можна визначити залежність рівня довіри до судової влади від кількості скасованих та змінених у апеляційному порядку рішень першої інстанції.

Роки	Р (кількість скасованих рішень), %	Д (рівень довіри до судової влади), %
2011	6,13%	4,5%
2012	13,9%	5,5%
2013	12,8%	4,7%

Проведемо розрахунки:

$$h(P) = \frac{13,9 - 6,13}{2} = 4$$

$$h(D) = \frac{5,5 - 4,5}{3} = 0,3$$

Р, %	Д, %			Разом	Функціональний зв'язок
	275040-301528	301528-328016	328016-35454		
6,13-10,13	1	-	-	1	
10,13-3,13	1	-	1	2	
Разом	2	-	1	3	

Наведене статистичне групування означає: чим більша кількість скасованих і змінених у апеляційному порядку рішень першої інстанції, тим менший рівень довіри до судової влади.

Таким чином, було досліджено особливості та ознаки, які вирізняють професійну підготовку та підвищення кваліфікації суддів, визначено про-

блеми у правовому регулюванні зазначених понять та запропоновано шляхи щодо вдосконалення законодавства. Проведено аналіз співвідношення між показниками підвищення кваліфікації, професійної підготовки та визначено, яким чином наслідки відсутності у судді відповідної кваліфікації (рівня знань) впливають на кількість скасованих та змінених у апеляційному порядку рішень першої інстанції та на рівень довіри суспільства до судової влади. Наслідками невиконання суддями вимог щодо підготовки та підвищення кваліфікації є зростання кількості скасованих і змінених у апеляційному порядку рішень першої інстанції, а скасовані рішення є наслідком зменшення рівня довіри до судової влади. Зазначено, що чим більша кількість скасованих і змінених у апеляційному порядку рішень першої інстанції, тим менший рівень довіри до судової влади, і чим більша кількість суддів, які пройшли підготовку, тим менша ймовірність прийняття неправомірного рішення. Проведені статистичні групування та розрахунки можуть застосовуватись для виявлення якості судочинства та можуть бути запроваджені у практику діяльності ВККСУ для оцінювання ефективності підготовки та підвищення кваліфікації суддів.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. / Семен Устимович Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства/ За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6. – С. 417.
4. Словарь бизнес-терминов: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/business/>.
5. Москвич Л. М. Правовий статус носіїв судової влади в Україні / С. О. Іваницький, О. Русанов/ За заг. ред. І. Є. Марочкіна : Монографія. – Харків : «Фінн», 2009. – 488 с.
6. Савчук Р. М. Організація проведення спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді / Р. М. Савчук, Н. Отрода // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2012. – №1. – С. 7–9.
7. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Національної школи суддів України у 2014 році: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/rezultati-diyalnosti-natsionalnoi-shkoli-suddiv-ukraini-u-2014-rotsi-/>
8. Програма підготовки суддів місцевих загальних судів Вінницької, Житомирської, Київської, Черкаської і Чернігівської областей та міста Києва, призначених на посаду судді вперше (1-2 роки роботи), 3-14 лютого 2014 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nsj.gov.ua/training/judges/program-2/>
9. Шукліна Н. Г. Запровадження інновацій у систему підготовки висококваліфікованих кадрів для судової системи / Н. Г. Шукліна // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2012. – №1. – С. 32–35.
10. Порядок підготовки суддів та працівників апаратів судів у Національній школі суддів України, затверджений наказом ректора Національної школи суддів України від 06.06.2011 № 220. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nsj.gov.ua/files/1390823395.pdf>
11. Кузнєцова Н. С. До питання про підвищення професійної підготовки суддівських кадрів / Н. С. Кузнєцова // Право України. – 2010. – №5. – С. 25–29.
12. Москвич Л. М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів : автореф. дис... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.10 – судовий; прокуратура та адвокатура / Москвич Л.М. – 2003 – 21 с.
13. Бицюра Л. В. Ключові аспекти організації підготовки суддів у сучасних умовах / Л. В. Бицюра // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2013. – № 4. – С. 30–33.
14. Актуальні проблеми професійної підготовки суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 23 квітня 2009 р. / Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України; відп. ред. Середа Г. П. – К. : 2009. – 80 с.
15. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2013 році: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Oglyad34/
16. Порівняння показників проходження підготовки слухачами НШСУ у 2011, 2012, 2013 та 2014 роках: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nsj.gov.ua/files/1415868112%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%BD%D1%8F-\(2011,2012,2013,%D0%86-2014\).pdf](http://www.nsj.gov.ua/files/1415868112%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%BD%D1%8F-(2011,2012,2013,%D0%86-2014).pdf)
17. Інформація щодо діяльності Державної судової адміністрації України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.court.gov.ua/userfiles/file/DSA/SCA_Presentation.pdf
18. Центр Разумкова. Соціологічне дослідження: «Чи підтримуєте Ви діяльність суду в Україні? (динаміка, 2005–2013)»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=169
19. Центр Разумкова. Соціологічне дослідження: «Чи були рішення судів, у яких Ви брали участь, законними і справедливими?»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=853

Анна Цибуляк-Кустевич,
юрист

Мирова юстиція у цивільному процесі України

УДК 347.995 (477) : 347.919 (477) (045)

Стаття присвячена дослідженню перспектив упровадження мирової юстиції в цивільне судочинство України. Обґрунтовується доцільність віднесення до відання мирових судів, у разі їх створення в Україні, нескладних цивільних справ із незначною ціною позову, зокрема справ окремого та наказного провадження. Вказується на необхідність відправлення цивільного судочинства мировими суддями з використанням особливої цивільно-процесуальної форми – менш формалізованої, більш короткотривалої та орієнтованої на примирення сторін. Сформульовано основні правила примирних процедур у мировому суді.

Ключові слова: мирова юстиція, мировий суд, мировий суддя, цивільне судочинство, наказне провадження, окреме провадження, спрощене провадження, примирні процедури.

А. Цибуляк-Кустевич. Мировая юстиция в гражданском процессе Украины

Статья посвящена исследованию перспектив внедрения мировой юстиции в гражданское судопроизводство Украины. Обосновывается целесообразность отнесения к ведению мировых судов, в случае их создания в Украине, несложных гражданских дел с незначительной суммой иска, в т. ч. дел отдельного и приказного производства. Указывается на необходимость отправления граждан-

Постановка проблеми. Останнім часом традиційна для України судова система очевидно не спроможна належним чином впоратися із величезною навалю справ, що обрушилася на місцеві загальні суди. Серед запропонованих науковцями способів удосконалення чинної процедури відправлення правосуддя та напрямів модернізації судоустрою

ского судопроизводства мировыми судьями с использованием особой гражданско-процессуальной формы – менее формализованной, более кратковременной и ориентированной на примирение сторон. Сформулированы основные правила примирительных процедур в мировом суде.

Ключевые слова: мировая юстиция, мировой суд, мировой судья, гражданское судопроизводство, приказное производство, отдельное производство, упрощенное производство, примирительные процедуры.

A. Tsybuliak-Kustevych. Justice of the peace in Ukrainian civil proceedings

This article is dedicated towards studying the perspectives of establishing magistrate's justice into Ukrainian civil proceedings. The expediency of attribution of minor civil cases, including cases of individual and mandatory proceedings, to the jurisdiction of magistrate's courts, in case of their establishment in Ukraine, is being explained. The necessity of transferring of civil justice towards Magistrate judges with the use of a unique civil-procedural form – less formal, short-termed and oriented towards reconciliation of the parties, is denoted. Basic rules of conciliatory procedures are drafted.

Key words: justice of the peace, magistrate's court, civil proceedings, writ proceedings, separate proceedings, summary proceedings, conciliatory procedures.

дедалі більше прихильників у наукових колах здобуває мирова юстиція. Пошук її оптимальної моделі, законодавче окреслення компетенції та повноважень мирових суддів, визначення процедури розгляду справ мировими судами – фундаментальна проблема реформування вітчизняної судової системи. При цьому важливого значення набуває

пошук ефективних способів юридичного обмеження затягування судового процесу, встановлення і збереження балансу між державно-владним урегулюванням правової ситуації та примирним характером використаних процедур. Саме виявлення функціональних особливостей організації мирової юстиції дозволить сконструювати оптимальну та ефективну модель вирішення незначних правових спорів та встановлення юридичних фактів, а також допоможе вдосконалити правові алгоритми взаємодії та узгодження складових елементів її процедури із галузевим процесуальним законодавством.

Все це в цілому прискорило постановку питання про створення мирових судів в Україні та необхідність визначення ролі і місця мирової юстиції (у разі її впровадження в Україні) в цивільному процесі України з паралельним окресленням категорій справ та порядку відправлення цивільного судочинства мировими судами.

Ступінь наукової розробки. Як демократичний інститут судової системи більшості держав світу мирова юстиція постійно перебуває у полі зору зарубіжних вчених і є об'єктом численних наукових досліджень. У різні роки під різними кутами зору питання доцільності запровадження та вдосконалення інституту мирових судів досліджували такі науковці, як О. П. Вершинін, О. В. Гетманцев, В. В. Дорошков, О. М. Діордієва, В. І. Кононенко, М. П. Поляков, А. Д. Попова, С. В. Прилуцький, О. Ю. Скворцов, В. М. Сидоренко, В. І. Тертишніков, Д. А. Шигаль, О. І. Якименко та ін. За останні десятиліття у періодичній та монографічній літературі висвітлювались, зокрема, історичні аспекти функціонування мирових судів та обґрунтовувалася доцільність упровадження їх в Україні. Натомість при всій важливості проблеми відродження мирової юстиції у вітчизняному судочинстві, цілісна теоретична модель упровадження цього інституту в Україні, зокрема перелік підвідомчих мировим судам справ та особливості процесуальної форми їх діяльності наразі не обґрунтовані, що і зумовило вибір теми при написанні цієї статті.

Постановка завдання. У рамках дослідження нами поставлено такі науково-теоретичні завдання: 1) аргументувати доцільність розробки особливої цивільно-процесуальної форми розгляду справ мировими суддями; 2) визначити перелік цивільних справ, що раціонально віднести до компетенції мирових судів у разі їх створення в Україні; 3) сформулювати основні правила примирних процедур у мировому суді.

Виклад основного матеріалу. Ще юриспруденція стародавнього Риму керувалася постулатом, відповідно до якого у всіх справах «потрібно перш за все шукати мир». Мирова юстиція – саме той інститут сучасного судочинства, що дозволяє оптималь-

но поєднати максимально короткі строки та спрощений порядок вирішення правової ситуації під керівництвом професійного судді.

На території сучасної України, особливо на тій її частині, яка входила до складу Російської імперії, мирові суди діяли з 1864 року, коли вони були запроваджені, і до моменту скасування – після Жовтневого перевороту 1917 року. Науковці однак стайні у тому, що Судові статuti 1864 року є унікальними пам'ятками передової ліберальної думки XIX століття [1, с. 34], а мировий суд – це наріжний камінь судової системи [2, с. 103], яка стала значно ближчою до населення, ніж дореформені суди. Про це свідчить той факт, що до мирових судів громадяни пішли зі скаргами на утиски й образи, на дрібні крадіжки й шахрайство, які раніше залишалися поза полем зору правоохоронних органів [1, с. 49]. Крім того, важливе значення мало і те, що загальні суди було звільнено від обтяжливої необхідності розглядати величезну кількість малозначних справ, яка перейшла до компетенції мирових судових органів [3, с. 39]. Особливістю мирової юстиції того часу було те, що сторони могли примиритися не тільки після винесення рішення, а й після вступу його в законну силу, як поза судом, так і в судовому засіданні [4, с. 233]. Тобто прагнення досягнути миру було пріоритетним і всіляко заохочувалось.

Що ж стосується сучасного вітчизняного правосуддя, то питання примирення сторін у цивільному судочинстві неодноразово досліджувалися вченими у рамках інституту мирової угоди [5, с. 232; 6; 7, с. 95]. Підстави для розширення практики застосування інституту примирення в цивільному судочинстві України, в майбутньому мировими судами, та переваги його активного застосування обґрунтовувалися і нами [8]. Ми відстоюємо, зокрема, точку зору Д. Азаревича, який зазначав, що примирення якнайкраще відповідає інтересам державної влади щодо встановлення спокою і впевненості в усіх правовідносинах. Примирення розвантажує судові установи від зайвої праці і відповідальності, економить час та витрати сторін, встановлює між ними мирні відносини, тоді як змагальний судовий процес залишає за собою роздратованість, з якої легко виникають нові спори [9, с. 94]. Таким чином, можемо з упевненістю стверджувати, що поява мирових судів у судовій системі зумовлена необхідністю забезпечити соціальну стабільність і задовольнити потребу у створенні особливих та доступних державних і суспільних інституцій, мета котрих – вирішення і погашення конфліктів.

Аналіз історичного та зарубіжного досвіду окреслення компетенції мирових судів демонструє, що вони покликані розглядати та вирішувати ті справи, котрі законодавець вважає більш легкими – цивільні і кримінальні (Англія [10], Люксембург, Греція, Андорра [11, с. 41, 48, 96], США [12], РФ,

Швейцарія, Австралія, Ізраїль, Іспанія, Нова Зеландія [13]) або ж лише цивільні (очевидно, в силу тих же переконань, що кримінальні справи більш складні та відповідальні порівняно з цивільними) (Франція [14, с. 19], Бразилія, Італія, ЮАР [13] Бельгія [11, с. 56]). Звичайно, як слушно зауважує О. М. Діордієва, поняття «більш легкі» – відносне, що зрозуміло й особам, далеким від юриспруденції [15, с. 29]. Проте логічно, що малозначні справи з невеликою сумою позову, безумовно, мають обходитися й громадянам, і державі дешевше, а також займати менше часу, ніж складні процеси [16, с. 30].

Основне призначення мирової юстиції – максимальне наближення правосуддя до населення, окрім територіальної наближеності до громадян, передбачає, на наше переконання, і такі аспекти, як спрощений порядок звернення до суду, низькі судові витрати, підвищення оперативності судочинства шляхом спрощення процедури розгляду нескладних справ; врегулювання судових конфліктів з першочерговою метою примирення сторін ще до судового розгляду [17, с. 68]. Тобто, як влучно підкреслює О. М. Шеменьова, особливості організації і діяльності мирової юстиції повинні мати не тільки судоустрійний, але й судочинний аспект [18, с. 51]. Якщо ж процедура розгляду справи мировими судами не відрізнятиметься за складністю від установленої для інших судів процесуальної форми, немає доцільності створювати додаткову ланку судової системи [19, с. 14]. Саме орієнтація мирового суду на мирне вирішення конфлікту, реалізоване шляхом застосування особливих процесуальних форм, на думку І. К. Піскарьова, відрізнятиме діяльність мирових судів від діяльності інших ланок судів загальної юрисдикції, що розглядають справи у першій інстанції [20, с. 21].

Процесуальна доктрина і законодавство завжди розвивалися в напрямку встановлення оптимального співвідношення між необхідністю забезпечення в процесуальній формі всіх її притаманних ознак і одночасно пошуку шляхів спрощення процесуального регламенту у нескладних справах з метою їх швидшого вирішення, економії сил і засобів як держави, так і учасників процесу [21, с. 47]. І тут знову ж таки вдало зауважує О. М. Шеменьова, узагальнюючи, що за основу для розробки такої процесуальної форми слід брати до уваги цілі, заради котрих створюється мирова юстиція, завдання, що ставляться перед мировими суддями при розгляді і вирішенні цивільних справ і специфіку підсудних їм справ [18, с. 51]. Процесуальна форма діяльності мирових суддів при цьому має забезпечувати доступність та ефективність судового захисту широких прошарків населення, захисту швидкого та реального, можливість котрого не обмежена ні економічними, ні будь-якими іншими факторами [22, с. 236].

При цьому основний напрям прискорення та спрощення судової процедури розгляду мировим суддею цивільних справ, на наш погляд, вбачається в найбільш повному закріпленні в законодавстві та ефективному використанні суддею та всіма учасниками засобів, необхідних для втілення завдань стадії підготовки справи до судового розгляду, зокрема врегулювання спору до судового розгляду за допомогою вдалого проведення примирних процедур.

Звичайно, як підмічає А. Н. Кузбагаров, примирення не може бути самоціллю цивільного процесу, а має допускатись лише там, де з поведінки сторін спору та обставин справи впливає певна ймовірність мирного врегулювання конфлікту [5, с. 233–234]. Відповідно, те, що ми пропонуємо в основу роботи мирових судів покласти застосування примирних процедур – як одне із основних завдань і відмінна риса їхньої діяльності – не означає, що абсолютно всі справи мають розглядатися в порядку примирних процедур.

Тобто існує ряд категорій справ, що не можуть бути завершені миром [23, с. 292], а отже, вжиття заходів до примирення сторін можливе лише в окремих цивільних справах [24, с. 95 – 97; 25, с. 117–119]. Примирні дії, в яких мировий суддя проявляє свою посередницьку функцію, можуть мати місце тільки при вирішенні конфлікту, який виник у правовідносинах, що допускають взаємність поступок у межах прав і обов'язків сторін. Наприклад, у майнових відносинах, пов'язаних із розподілом спільної (сумісної, часткової) власності або визначенням порядку користування; сімейних правовідносинах, пов'язаних із визначенням місця проживання дитини; у шлюбнорозлучному процесі, пов'язаному із визначенням розміру аліментів, якщо вони встановлюються або можуть бути встановлені у твердій грошовій сумі; при зміні умов договору в зобов'язаннях із заподіяння шкоди (можливість урахування ступеня провини потерпілого або матеріального становища заподіювача шкоди) [20, с. 25]. І навпаки, примирна процедура неприпустима й неприйнятна у спірних відносинах, для яких установлена точна правова (законна) регламентація (наприклад, стягнення аліментів, якщо аліментні зобов'язання не засновані на попередній згоді сторін, або стягнення нарахованої заробітної плати) [22, с. 236].

Особливого значення набуває обов'язок судді вжити заходів до примирення сторін при підготовці справ про розірвання шлюбу. Це обумовлюється тим, що при розгляді справ даної категорії постає додаткове специфічне завдання, яке полягає не у розірванні шлюбу, а у збереженні сім'ї шляхом примирення подружжя. Але і тут, нібито в очевидній ситуації, виявляється, що застосування примирення проблематичне [25, с. 117–119]. Саме тому слухним буде звернути увагу на уточнення стосовно

того, що виконання судами примирних функцій визнається правильним лише за наявності таких обставин у справах про розірвання шлюбу, коли збереження сім'ї відповідає інтересам самої сім'ї та суспільним інтересам, а вимога про розірвання викликана незначними причинами [26, с. 64].

Оскільки найбільшим потенціалом для досягнення примирення наділена стадія підготовки справи до судового розгляду, дії учасників процесу, що спрямовані на мирне врегулювання спору, мають бути максимально сконцентровані саме на цій стадії [5, с. 231; 25, с. 117–119]. Відповідно до норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) (ч. 1 ст. 130) попереднє судове засідання проводиться саме з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду. Однак жодних процесуальних інструментів такого врегулювання наразі не закріплено. ЦПК України лише декларує, що під час попереднього судового засідання суд з'ясовує: чи не відмовляється позивач від позову, чи визнає позов відповідач, чи не бажають сторони укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду (ч. 3 ст. 130) Більше того, відповідно до чинних норм (ч. 7 ст. 130 ЦПК України) попереднє судове засідання не є обов'язковим. Проте, на наш погляд, такий стан речей не сприяє повною мірою досудовому припиненню конфлікту. А тому законодавче закріплення процесуальних важелів реалізації потенціалу аналізованої стадії (в аспекті досліджуваної нами мирової юстиції) слід розширити.

Так, цікавою, на наш погляд, є норма Цивільного процесуального уложення Німеччини, відповідно до якої особиста явка сторін на примирну процедуру є обов'язковою. У разі неявки провадження у справі залишається без руху [27, с. XII]. На сьогодні відповідно до норм ЦПК України (ч. 8 ст. 130) проведення попереднього судового засідання може бути відкладено за заявою однієї або обох сторін про неможливість явки до суду, якщо причини неявки буде визнано судом поважними (ч. 9 ст. 130). Однак у разі неявки сторони на попереднє судове засідання без поважних причин або неповідомлення нею причин неявки з'ясування обставин у справі проводиться на підставі доказів, про подання яких було заявлено до або під час попереднього судового засідання.

У разі впровадження в Україні інституту мирової юстиції та закріплення положень про примирні процедури для забезпечення їх більшої результативності вважаємо за доцільне звернути увагу на такі пропозиції.

Участь сторін у примирних процедурах слід піднести в ранг їхніх процесуальних обов'язків, передбачити відповідальність за недотримання цього обов'язку, а ухилення від участі в примирних процедурах розглядати як «систематичну протидію

правильному й своєчасному розгляду і вирішенню справи» [20, с. 28–29]. Доцільно закріпити обов'язок мирового судді призначити день нового попереднього судового засідання у разі неявки сторін на примирні процедури. При повторній неявці без поважної причини позивача (якщо відповідач не наполягає на розгляді справи по суті) закріпити право судді залишити позов без розгляду, а при повторній неявці відповідача без поважної причини – право оголосити про негайне відкриття судового засідання по суті суперечки й розглянути справу за правилами заочного провадження (при бажанні позивача). Таким чином, на нашу думку, забезпечується можливість максимально повного використання всього потенціалу стадії підготовки справи до судового розгляду. Адже якщо обидві сторони з'являться на попереднє судове засідання, уважно та спокійно вислухають позицію протилежної сторони (завчасно забезпечивши ознайомлення опонента з усіма наявними доказами та доводами), можливість досягнення позитивного результату примирних процедур стає реальною перспективою. Відповідно, реальним та більш перспективним стає сутнісне завдання мирової юстиції – реалізація принципу процесуальної економії.

Процесуальне становище мирового судді в цивільному процесі через специфічне призначення мирової юстиції в цілому є двояким і специфічним. З одного боку, як і будь-який суддя він матиме владні повноваження і діятиме на основі загальних засад судочинства, а з іншого – буде покликаний виконувати і «посередницькі» функції, котрі, однак, мають особливий характер і не можуть повністю отожднюватись зі змістом і обсягом тих дій, що відповідають класичному розумінню даного поняття. Але з іншого боку, саме суддя з обставин справи та поведінки сторін конфлікту може побачити, чи є певна ймовірність мирного врегулювання спору [5, с. 233–244].

Для того щоб забезпечити можливість мировому судді максимально повно вникнути в суть справи, слід поставити за обов'язок позивачеві й відповідачеві обмінятися всіма наявними в них доказами завчасно (до бесіди у мирового судді), представити всі оригінали наявних у них доказів мировому судді в момент попередньої бесіди або до неї [16, с. 29].

Після ознайомлення з усіма поданими доказами та позицією сторін мировий суддя в рамках примирної процедури вносить сторонам пропозиції рекомендаційного характеру визначитися з можливістю мирного врегулювання конфлікту, таким чином допомагаючи їм прийти до спільного розуміння їхніх відносин, без однозначних висновків про правомірність заявлених вимог і обґрунтованості заперечень на позов [20, с. 24–28]. При цьому мировий суддя не повинен нав'язувати сторонам несправедливі чи незаконні умови примирення, наполягати на при-

миренні «щоб там не було», погрожувати невідповідним вирішенням справи, застосовувати інші способи морального примусу чи насилля [5, с. 231].

Позитивним результатом примирних процедур у процесуальному розумінні слід вважати не лише укладення мирової угоди. Адже головним в успішному вирішенні конфлікту є досягнення згоди між учасниками, а така згода з протилежною стороною в сенсі обґрунтованості її вимог або заперечень може виражатись і у відмові від позову, і у його визнанні. І лише у випадку, якщо підстави для здійснення примирних процедур були, вони здійснювалися, але не дали позитивного результату, мировий суддя може ухвалити рішення по суті суперечки [20, с. 26–27]. Таке рішення має ґрунтуватися виключно на доказах і доводах, наданих на підтвердження чи спростування позову, а всі переговори про примирення, якщо вони не увінчалися успіхом, мають бути забутими і вважатися такими, що не мали місця [4, с. 235].

Ще кілька рекомендацій, на які слід звернути увагу, для того щоб зробити процедуру розгляду справ у мирових судах дійсно економічною та привабливою: провадити оплату державного мита або більшої його частини тільки в тому випадку, якщо сторони не змогли дійти згоди на попередньому засіданні [16, с. 30], ну і, безумовно, строки проведення примирних процедур мають бути законодавчо обмежені.

Ми переконані, що одним із завдань мирового суду в наш час має стати не лише фактичне примирення (тобто досягнення миру між сторонами конфлікту, зокрема через укладення мирової угоди), але й номінальне примирення (врегулювання таких правових ситуацій, у яких спору не було первинно, але правовідносини потребують санкціонування втручання судового посередництва – через судову констатацію факту в окремому провадженні чи підтвердження безспірної вимоги особи у наказному провадженні). Інакше кажучи, ми пропонуємо до компетенції мирових судів в Україні віднести розгляд і вирішення двох категорій справ:

- нескладні цивільні справи із незначною ціною позову, в яких між сторонами існує спір про право і для врегулювання цього конфлікту мировий суд має фактично примирити сторони у спрощеному порядку з використанням примирних процедур та закріпити цей мир юридично;

- справи, які первинно не стосуються спору про право (тобто між суб'єктами номінально існує мир), але без належного судового реагування юридично реалізувати на практиці такі безконфліктні правовідносини неможливо. І тому мировий суд повинен здійснити, так би мовити, «миротворчі» процесуальні дії щодо приведення фактичного стану справ у відповідне юридичне оформлення у спрощеному порядку.

Інакше кажучи, мировий суд, з нашої точки зору, повинен розглядати і вирішувати справи, у яких сторони необхідно примирити фактично і юридично, і справи, у яких мир між суб'єктами фактично вже існує, але його необхідно зафіксувати юридично. Тобто йдеться про ситуації, у яких первинно конфлікту (спору про право) між сторонами не існувало, але цей мир між зацікавленими особами потребував юридичного затвердження судом. Такі «миротворчі» повноваження суду реалізуються у рамках наказного чи окремого провадження.

Якщо у справах окремого чи наказного провадження мировий суддя виявить ознаки спору про право, то він згідно з нормами чинного ЦПК України повинен: у справах окремого провадження – залишити заяву без розгляду і роз'яснити зацікавленим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (ч. 6 ст. 235); в наказному провадженні – відмовити у прийнятті заяви (в певній частині або повністю) про видачу судового наказу у разі якщо із заяви і поданих документів вбачається спір про право (п. 2 ч. 3, ч. 5 ст. 100).

І оскільки, за словами Н.О. Чечіної, мирові судді повинні проводити спрощену погоджувальну судову процедуру [22, с. 235], не зайвим у цьому контексті буде нагадати, що, наприклад, наказне провадження в Україні офіційно визнано спрощеним провадженням у цивільному судочинстві [23].

Вважаємо, що у такому розумінні мировий суд зможе суттєво розвантажити місцеві загальні суди, які матимуть змогу ґрунтовно досліджувати і вирішувати по суті складні цивільні справи або справи із високою ціною позову. Ми переконані, що можливість спрощення і прискорення цивільного процесу слід шукати не у відмові від процесуальних правил, а в додатковій регламентації судової діяльності і раціональних процедурах [29, с. 30]. Лише в результаті таких кардинальних трансформацій вітчизняна судова система працюватиме по-новому. Тим більше, що наша пропозиція повністю узгоджується із думкою Ради суддів України, яка рекомендує долати кризові явища у судочинстві насамперед шляхом запровадження скорочених судових процедур, передачі окремих категорій справ на розгляд іншим органам, використання альтернативних (позасудових) способів врегулювання спорів [30].

Об'єктивна необхідність ставить на порядок денний вирішення ще одного питання, пов'язаного з діяльністю мирових судів, а саме можливості оскарження їхніх рішень. З одного боку, розв'язання цієї проблеми не повинно ускладнювати процедуру судового розгляду справ мировими суддями, а з іншого – це має гарантувати учасникові процесуальних правовідносин, який не задоволений рішенням мирового суду в цілому чи в окремій частині, можливість вимагати його перегляду, як це закріплено

у ч. 2 ст. 55 Конституції України та міжнародних стандартів. У зв'язку із наведеним ми не погоджуємось із точкою зору В.М. Сидоренка, який вважає доречним не допускати оскарження у незначних справах [16, с. 29]. Нам видається оптимальним у цьому розумінні поширити на процес оскарження рішень мирових судів процедуру, яка закріплена у Кодексі адміністративного судочинства України, щодо апеляційного розгляду справи у порядку письмового провадження як такого, що найбільш повно відповідає вимогам спрощеного характеру мирового судочинства за галузевою підсудністю. Апеляційною інстанцією для рішень мирових судів мають стати апеляційні загальні суди, а не місцеві, як це пропонують деякі вчені [31, с. 178]. Адже давно визнана точка зору: оптимальність і простота побудови судової системи, що є невід'ємними та обов'язковими характеристиками останньої, мають ґрунтуватись, зокрема, на принципі: одна ланка – одна інстанція. Більше того, віднесення до юрисдикції місцевих загальних судів апеляційного перегляду рішень мирових судів унеможливить реалізацію одного із завдань впровадження мирової юстиції, а саме розвантаження місцевих судів. Для цього, зрозуміло, необхідно буде внести зміни до відповідних процесуальних кодексів, доповнивши їх розділом «Порядок апеляційного провадження з оскарження рішень мирових судів».

Отож, позитивними аспектами запровадження на теренах нашої держави мирової юстиції та розгляду її органами незначних цивільних справ за особливою (спрощеною) цивільно-процесуальною формою є: а) значна деформалізація судочинства та простота судової процедури; б) можливість запобігти високій вартості судової процедури; в) зменшення навантаження на суддів місцевих судів; г) низькі судові видатки або звільнення від них у окремих справах; г) мінімальність строків, у межах яких реалізується судовий захист [22, с. 237]. Примирні процедури, що здійснює мировий суддя, мають численні переваги, серед яких окремо слід виділити такі: а) сприяння стабілізації суспільних відносин; б) залучення мировим суддею до оцінки змісту правовідносин правил моралі; в) максимально високий ступінь активної участі самих сторін у виборі й підготовці оптимального рішення; г) реалізація економічної свободи конфліктуючих сторін; г) відновлення й укріплення партнерських відносин конфліктуючих сторін і розвиток їх з іншими учасниками [5, с. 233]; д) досягнення між сторонами згоди, в результаті якої немає незадоволених судовим рішенням осіб; е) остаточна ліквідація спору і, як наслідок, зменшення ймовірності його нового розгортання; є) рішення мирового суду не потребує примусового виконання, тому що сторони задоволені ним і зацікавлені в його виконанні [32, с. 57].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, вкотре переконуємось у доцільності створення на території сучасної України мирових судів. Адже аналогів мировій юстиції у питанні розвантаження низових судів, спрощення процедури та максимального наближення правосуддя до широких верств населення в Україні наразі немає. До компетенції мирових судів в Україні ми пропонуємо віднести нескладні цивільні справи позовного провадження з незначною ціною позову; справи окремого та наказного провадження. При цьому процесуальна форма розгляду цивільних справ у мирового судді має характеризуватись меншою формалізованістю та більшою короткотривалістю. А процесуальні інструменти врегулювання справи до судового розгляду у мирового судді мають знайти законодавче закріплення в ЦПК України. Відповідно, основний напрям прискорення та спрощення судової процедури розгляду мировим суддею цивільних справ вбачається в найбільш повному та ефективному використанні суддею та всіма учасниками таких засобів, зокрема врегулювання спору до судового розгляду за допомогою вдалого проведення примирних процедур.

Список використаних джерел:

1. Попова А. Д. Деятельность пореформенной судебной системы / А. Д. Попова // Вестник Московского университета. – Серия 8: История. – 1999. – № 5. – С. 33–50.
2. Кононенко В. И. Мировой суд в России / В. И. Кононенко // Адвокат. – 1998. – № 3. – С. 102–106.
3. Шигаль Д. А. Мировий суд і реформування сучасної судової системи України / А. Д. Шигаль // Сучасні проблеми юридичної науки: стан та перспективи розвитку: Тези доп. та наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів / За ред. М. І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 37–39.
4. Мировой суд. Практический комментарий на первую книгу Устава гражданского судопроизводства (статьи 29-201) / Сост. В. Л. Исаченко. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1913. – XX. – 884 с.
5. Кузбагаров А. Н. Примирение сторон как составляющая систем цивилистического процесса и исполнительного производства / А. Н. Кузбагаров // Тенденции развития гражданского процессуального права России: Сб. науч. статей. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 229–236.
6. Якименко О. Мета і процесуальне оформлення підготовки цивільних справ до судового розгляду / О. Якименко // Право України. – 2003. – № 12. – С. 117–119.
7. Шеменева О. Н. Роль мировой юстиции в обеспечении доступа к правосудию по гражданским делам / О. Н. Шеменева // Актуальные проблемы гражданского права, гражданского

- и арбитражного процесса: в 2 ч. Ч. 2: Гражданский и арбитражный процесс : Материалы науч. конф. Воронеж, 15–16 марта 2002 г. / Под ред. Е. И. Носыревой, Т. Н. Сафроновой. Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2002. – С. 89–96.
8. Цибуляк-Кустевич А. С. Перспективи впровадження інституту примирення в цивільному судочинстві України / А. С. Цибуляк-Кустевич // Вісник Академії адвокатури України. – К. : Видавничий центр Академії адвокатури України. – 2010. – № 2 (18). – С. 187–191.
 9. Азаревич Д. Судоустройство и судопроизводство по гражданским делам. Университетский курс. – Т. 3. Судопроизводство. – Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 1900. – 486 с.
 10. Михайлов А. Мировые судьи в Англии: история развития института: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://blog.pravo.ru/blog/3130.html>
 11. Судебные системы европейских стран. Справочник: Перевод с английского и французского / Пер. Д.И. Васильев, О.Ю. Кобяков. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 336 с.
 12. Уголовный процесс западных государств / Л. В. Головкин, К. Ф. Гуценко, Филимонов Б. А./ Под ред. К. Ф. Гуценко. – М. : Зерцало, 2001. – 480 с.
 13. Хавронюк Н., Мироненко С. Нужны ли Украине мировые судьи? [Электронный ресурс]. – Н. Хавронюк, С. Мироненко // Дзеркало тижня. – 2009. № 24. – Режим доступа: <http://www.zn.ua/1000/1050/66589>
 14. Лонская С. В. Мировая юстиция в России: Монография. – Калининград, 2000. – 215 с.
 15. Диордиева О. Н. Роль мирового судьи при рассмотрении гражданских дел в судах общей юрисдикции (в порядке дискуссии на тему, не нуждается ли мировая юстиция в изменении полномочий?) / О. Н. Диордиева // Мировой судья. – 2004. – № 2. – С. 29.
 16. Сидоренко В. М. Проблемы становления мировых судов в России / В. М. Сидоренко // Российский юридический журнал. – 2000. – № 2. – С. 29–31.
 17. Цибуляк-Кустевич А. С. Призначення мирового суду в контексті судово-правової реформи України / А. С. Цибуляк-Кустевич // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: Зб. тез наук. доповідей за матеріалами IV Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених, м. Луцьк, 14–15 березня 2008 р. / Уклад. М. Л. Варченко, Н. М. Гончарова, І. О. Коритнюк та ін. – Луцьк : ПП. Іванюк В.П., 2008. – 360 с. – С. 66–68.
 18. Шеменева О. Н. Мировой судья в гражданском процессе: Монография / О. Н. Шеменева. – М. : Ось-89, 2009. – 144 с.
 19. Устюжанинов В. А. Институт мировых судей: вопросы правовой регламентации: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук / В. А. Устюжанинов. – М. – 1999. – 36 с.
 20. Пискарев И. К. О предназначении мировой юстиции при осуществлении правосудия по гражданским делам и о путях его реализации / И. К. Пискарев // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. – 2006. – № 1. – С. 16–29.
 21. Хаматова Е. В. Особенности судопроизводства у мировых судей России : монография / Е. В. Хаматова. – Воронеж : Научная книга, 2008. – 145 с.
 22. Чечина Н. А. Мировые судьи в Российской Федерации (судебная реформа и новое законодательство) / Н. А. Чечина // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1999. – № 4. – С. 229–237.
 23. Рожкова М.А. Проблемы регулирования мирового соглашения в ГПК РФ / М. А. Рожкова // Тенденции развития гражданского процессуального права России: Сб. науч. статей. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 291–299.
 24. Тертышников В. И. Гражданский процесс [Текст]: курс лекций / В. И. Тертышников. – 2-е изд., дополн. – Х. : ООО «РИРЕГ», 1995. – 158 с.
 25. Якименко О. Мета і процесуальне оформлення підготовки цивільних справ до судового розгляду / О. Якименко // Право України. – 2003. – № 12. – С. 117–119.
 26. Матерова М. В. О подготовке бракоразводных дел к судебному разбирательству / М.В. Матерова // Вопросы теории и практики гражданского процесса. Гражданское судопроизводство и арбитраж: Межвуз. науч. сб., 1984. – С. 63–70.
 27. Гражданское процессуальное уложение Германии = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einfuhrugsgesetz: Ввод. закон к Гражд. процессуальному уложению: Пер. с нем. / [В. Бергман, введ., сост.]. М. : Волтерс Клувер, 2006.
 28. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження: [Електронний ресурс]. – Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 14 від 23.12.2011. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11>
 29. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде: Дисс. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 1998. – 164 с.
 30. Про концептуальні підходи Ради суддів України до подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні: [Електронний ресурс]. – Заява Ради суддів України від 26.05.2006. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=359794
 31. Яновська О., Дика Н. Модель мирового суду / О. Яновська, Н. Дика // Юридичний Вісник. – 2014. – № 2. – С. 175–179.
 32. Суворов Д. А. Формирование принципов примирительного производства в спорах с участниками экономической деятельности / Д. А. Суворов // Юрист. – 2006. – № 4. – С. 49–57.
 33. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. [Електронний ресурс]. – Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

Поліна Казакевич,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
права та процесу
факультету права та масових
комунікацій Харківського
національного університету
внутрішніх справ

Стандарти функціонування судової системи у рекомендаціях Ради Європи: поняття та класифікація

УДК 347.962

У статті зроблено огляд європейських стандартів у царині судустрою, які в узагальненому вигляді акумулюють найкращі європейські традиції, цінності й надбання. Ці стандарти за ступенем їх обов'язковості поділяються на імперативні (Конвенція про захист прав і основоположних свобод (1950), рішення Європейського суду з прав людини, акти Парламентської Асамблеї Ради Європи) й рекомендаційні (резолуції, рекомендації й висновки Комітету Міністрів РЄ, Консультативної ради європейських суддів, Європейської комісії з питань ефективності правосуддя). Виконання імперативних європейських приписів зумовлене обов'язками, взятими на себе державою в рамках міжнародних угод, тоді як дотримання актів рекомендаційного характеру залежить від чинників політичного й правового характеру на національному рівні.

Ключові слова: міжнародні стандарти у галузі судустрою, Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи, Консультативна рада європейських суддів, Європейська комісія з питань ефективності правосуддя.

П. Казакевич. Стандарти функціонування судової системи в рекомендаціях Ради Європи: поняття і класифікація

В статье сделан обзор европейских стандартов в области судустройства, которые в обобщенном виде аккумулируют лучшие европейские традиции, ценности и достижения. Эти стандарты по степе-

ни их обязательности делятся на императивные (Конвенция о защите прав и основных свобод (1950), решения Европейского суда по правам человека, акты Парламентской Ассамблеи Совета Европы) и рекомендательные (резолуции, рекомендации и выводы Комитета Министров Совета Европы, Консультативного совета европейских судей, Европейской комиссии по вопросам эффективности правосудия). Выполнение императивных европейских предписаний обусловлено обязательствами, взятыми на себя государством в рамках международных соглашений, тогда как соблюдение актов рекомендательного характера зависит от факторов политического и правового характера на национальном уровне.

Ключевые слова: международные стандарты в области судустройства, Совет Европы, Комитет Министров Совета Европы, Консультативный совет европейских судей, Европейская комиссия по вопросам эффективности правосудия.

P. Kazakevych. Standards of the judicial system in the recommendations of the Council of Europe: definition and classification

European standards in the field of judiciary are defined as documents which summarize and accumulate the best European tradition, values and heritage. The standards for the degree of obligation are divided into mandatory (Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), the

European Court of Human Rights, acts of PACE) and recommendatory (resolutions, recommendations and conclusions of the Committee of Ministers of the Council of Europe, the Consultative Council of European Judges, and the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Implementation of mandatory of European regulations due obligations assumed by the State under international agreements,

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Вивчення стандартів організації органів судової влади, розроблених міжнародними організаціями, є частиною успішної інтеграції будь-якої європейської країни. Для України як країни з чітко вираженими європейськими намірами імплементація відповідних норм, що регламентують функціонування судових органів і установ суду, а також статусні гарантії носіїв судової влади, є одним з ключових завдань судово-правової реформи. Питання удосконалення законодавства про судоустрій і статус суддів у контексті гармонізації його з міжнародними стандартами викликають інтерес як в українських (І. В. Назаров [1], І. В. Юревич [2]), так і російських (Т. Г. Морщакова [3], Т. Н. Нешатаєва [4]) вчених. Однак ця тема не є вичерпаною.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових актів, що регламентують організацію та функціонування органів судової влади, а також рекомендацій, резолюцій та інших актів європейських організацій, які мають прямий або опосередкований вплив на судову реформу в Україні. Наше завдання – систематизувати та класифікувати зазначені документи і визначити їх місце в правовій системі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій юридичній літературі наразі не склалося єдиного узгодженого підходу до категорії «стандарту». У пп. 20 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» дано визначення поняття «стандарт». Це нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [5]. У міжнародному праві під стандартами, як правило, розуміється певний комплекс норм і положень, ухвалених різноманітними суб'єктами міжнародного права, які містять орієнтири для регламентації правовідносин у певній сфері. При цьому джерела закріплення стандартів можуть бути різними, як і ступінь їх обов'язковості для певної держави.

Для визначення поняття «міжнародні стандарти» варто звернутися до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини» від 4 грудня 1966 року. У ній були названі базові засади, які мають

whereas compliance with acts of recommendatory nature depends on the political and legal factors at the national level.

Key words: international standards in judiciary, the Council of Europe, the Committee of Ministers of the Council of Europe, the Consultative Council of European Judges, the European Commission for the Efficiency of Justice.

ураховуватись при розробці міжнародних актів у сфері захисту прав людини. Такі документи повинні: а) узгоджуватися з існуючим зводом міжнародно-правових норм у сфері прав людини; б) мати фундаментальний характер і ґрунтуватись на притаманних людській особистості гідності та цінностях; в) бути достатньо чіткими, аби слугувати джерелом прав і обов'язків, які піддаються визначенню й здійсненню; г) передбачати, де це доречно, реалістичний та ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей; е) користуватися широкою міжнародною підтримкою». Згідно з довідником *Determiner.ru* юристи вважають європейськими стандартами в галузі захисту прав людини визнані Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) і зафіксовані в його документах норми, що закріплюють життєво важливі права індивідуума, прийняті в рамках Ради Європи (далі – РЄ). Насамперед це Статут РЄ (5 травня 1959 року), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (прийнята в Римі 4 листопада 1949 року), а також Протоколи до неї [6] (далі – Конвенція).

26 вересня 1995 року Парламентська асамблея РЄ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до РЄ (Висновок Парламентської асамблеї (ПА) РЄ № 190 (1995)) [7]. У цьому документі було надано низку рекомендацій Україні щодо приєднання до загальноєвропейських документів та удосконалення вітчизняного законодавства (зокрема, Україні було рекомендовано удосконалити законодавство про судоустрій та прокуратуру, розробити нові конституцію та процесуальне законодавство, скасувати смертну кару як вид кримінального покарання, здійснити гуманізацію системи кримінальної юстиції тощо) [8]. 31 жовтня 1995 року парламентом було ухвалено Закон України «Про приєднання України до Статуту РЄ» [9], що поклало на нашу державу низку міжнародно-правових зобов'язань. Відповідно до статті 3 вказаного Статуту кожний член РЄ обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які перебувають під його юрисдикцією, а також повинен відверто та ефективно співпрацювати в досягненні мети Ради [10]. Це зумовлює важливість актів РЄ для організації та функціонування вітчизняних органів судової влади.

Аналіз усього різноманіття актів РЄ дозволяє

виділити декілька груп документів насамперед за ступенем їх обов'язковості.

Безумовно, найбільшу міру імперативності має Конвенція, що імплементована у національне законодавство європейських країн і є невід'ємною складовою права ЄСПЛ. Положення цього міжнародного договору знаходять всебічне тлумачення в актах ЄСПЛ, до якого вправі звернутися будь-який громадянин, який перебуває під юрисдикцією держави-члена Конвенції, в разі порушення його прав і основоположних свобод. На думку більшості дослідників, Конвенція й ЄСПЛ разом становлять цілісний інституційний механізм, який є не лише найбільш вдалою світовою системою міжнародного захисту прав особи, але й має одну з найдосконаліших форм міжнародної юридичної процедури [11].

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [12]. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для країни, проти якої вони ухвалені (ч. 1 ст. 46 Конвенції) [13]. Одночасно іншим країнам-учасникам Конвенції, яких рішення безпосередньо не стосуються, належить ураховувати їх у своїх правових системах. Отже, в силу положень ст. 9 Конституції України й ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, за якою поряд із контекстом договору враховується практика його застосування, що встановлює угоду учасників щодо його тлумачення, норми Конвенції й рішення ЄСПЛ мають обов'язковий для України характер.

Статистика ЄСПЛ щодо звернень українців за захистом своїх прав має стійку тенденцію до збільшення. У 2010 році ЄСПЛ постановлено 109 рішень по суті проти України, 2011 – 105, 2012 – 71, у 2013 – 69 відповідних рішень. З 2002 по 2014 рік Україна програла більше 1000 справ. Заяви проти України, які розглядає ЄСПЛ, здебільшого стосуються порушень таких прав: право на свободу та особисту недоторканність, зокрема застосування тортур під час досудового слідства, неправомірне тримання особи під вартою; право на мирне володіння майном; право на справедливий судовий розгляд у частині права на виконання рішення суду (передусім щодо виплати заборгованості із заробітної плати, пенсій), перевищення розумних строків розгляду справ національними судами. Така статистика свідчить про необхідність вжиття системних заходів на державному рівні для покращення ситуації [14]. Обов'язок держави вживати заходів загального характеру у разі встановлення порушень норм

Конвенції закріплено також у Резолюції Комітету Міністрів РЄ № 2004(3) від 12.05.2004 [15].

Найважливішим рішенням ЄСПЛ у царині судоустрою, яке стосується України, можна вважати рішення у справі «О. Волков проти України», ухвалене 9 січня 2013 року [16]. Вперше в історії не тільки України, а й практики ЄСПЛ, окрім грошової компенсації, ЄСПЛ вжив заходів індивідуального захисту права, зобов'язавши Україну поновити О. Волкова на посаді судді Верховного Суду України, зазначаючи при цьому наявність «системних проблем функціонування судової системи України». У Страсбурзі вказали на недосконалість вітчизняної процедури звільнення судді за порушення присяги, відсутність чітких критеріїв кваліфікації дисциплінарних проступків суддів, беззахисність суддів перед безпідставним дисциплінарним переслідуванням, політизованість механізму формування Вищої ради юстиції як органу, відповідального за добір та відповідальність суддів. Низка означених проблем була вирішена Законом України «Про забезпечення права особи на справедливий суд» від 2 лютого 2015 року¹⁷. У грудні 2014 року Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про виконання рішення Європейського суду з прав людини у справі «О. Волков проти України» щодо судді Верховного Суду України Волкова Олександра Федоровича», на підставі якої О. Ф. Волков був поновлений на посаді судді найвищого судового органу України [18].

Поряд з актами імперативного характеру РЄ та її органи розробляють й ухвалюють численні рекомендаційні документи, урахування яких у національному законодавстві необхідне для сталого функціонування й розвитку судової системи.

Комітет Міністрів РЄ – це виконавчий орган РЄ, який ухвалює усі найважливіші рішення Ради. До складу Комітету Міністрів входять міністри закордонних справ всіх держав-членів або їхні постійні дипломатичні представники у Страсбурзі. Цим органом було прийнято пакет рекомендацій з питань забезпечення незалежного та ефективного правосуддя. Це резолюції: «Про юридичну допомогу та консультації» (1978), «Про юридичну допомогу в цивільних, торгових та адміністративних справах» (1978); рекомендації «Про ефективний доступ до закону та правосуддя для малозабезпечених осіб» (1993), «Про заходи щодо недопущення та скорочення надмірного робочого навантаження на суддів» (1986), «Про шляхи забезпечення доступу до правосуддя» (2004), «Про принципи цивільного судочинства, спрямовані на вдосконалення судової системи» (1984), «Про введення в дію та удосконалення функціонування систем і процедур оскарження з цивільних і торговельних справ» (1995), «Про відбір, обробку, надання й архівацію судових рішень в правових інформаційно-

пошукових системах» (1995), «Щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб» (2001), «Щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій» (2001), «Про становище потерпілого у кримінальному праві і кримінальному процесі» (1985), «Про спрощення кримінального судочинства» (1987), «Про спрощення управління системою кримінального правосуддя» (1995) [19], «Щодо функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції» (2003), «Щодо архівації електронних документів у правовому секторі» (2003), «Щодо суддів: незалежність, дієвість й обов'язки» (2010) [20], «Про альтернативи судовому розгляду спорів між органами виконавчої влади і приватними особами» (2001) [21], «Щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним в Європейській конвенції з прав людини» (2004).

Список використаних джерел:

1. Consultative Council of European Judges (CCJE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/DGHL/cooperation/ccje/default_en.asp. – Заголовок з екрана.
2. The European Commission for the Efficiency of Justice: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/T/dghl/cooperation/cepej/default_en.asp. – Заголовок з екрана.
3. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня 1995 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_590/print1361301029236579. – Заголовок з екрана.
4. Волков проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2013 р. / Інформаційний портал ХПГ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1359450183>. – Заголовок з екрана.
5. Європейські стандарти в галузі захисту прав людини: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visitwebsite.ru/www/determiner.ru/> – Заголовок з екрана.
6. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. [Текст] // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 13 – С. 270–302.
7. Модернизация статуса судьи: современные международные подходы: моногр. / Отв. ред. Т. Н. Нешатаева. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 336 с.
8. Морщакова Т. Г. Судебное правоприменение в России: о должном и реальном: моногр. / Т. Г. Морщакова. – М.: Р. Валент, 2010. – 312 с.
9. Назаров І. В. Судові системи країн ЄС та України: генезис та порівняння: моногр. / В. І. Назаров. – Х.: Вид-во Фінн, 2011. – 432 с.
10. Нула Моул, Катарина Харби, Л. Б. Алексеева. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6: Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии. – М.: Рос. акад. правосудия, 2001. – 144 с. – С. 7.
11. Овчаренко О. М. Міжнародні стандарти організації та функціонування органів кримінальної юстиції / О. М. Овчаренко // Питання боротьби зі злочинністю. – 2013. – № 26. – С. 142–155.
12. Организация и деятельность адвокатуры в России / Сост. В. М. Ануфриев, С. Н. Гаврилов. – М.: Юриспруденция, 2001. – 574 с. – С. 271–313; Офіційний сайт Ради Європи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.coe.int/T/CM/documentIndex_en.asp. – Заголовок з екрана.
13. Про альтернативи судовому розгляду спорів між органами виконавчої влади і приватними особами: Рекоменд. № R (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи від 05.09.2001 // Конституционное право: Восточноевроп. обозрение. – 2002. – № 3(40). – С. 111–113.
14. Про виконання рішення Європейського суду з прав людини у справі «О. Волков проти України» щодо судді Верховного Суду України Волкова Олександра Федоровича: Постанова Верховної Ради України від 25 грудня 2014 р. № 60-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 4. – С. 34.
15. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477 [Текст] // Офіц. вісник України. – 2006. – № 12. – С. 792.
16. Про забезпечення права особи на справедливий суд: Закон України від 2 лютого 2015 р. // Офіц. вісник України. – 2015. – № 17. – С. 447.
17. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 р. // Відом. Верховної Ради України. – 199. – № 38. – С. 287.
18. Про стандартизацію: Закон України від 5 червня 2014 р. № 1315-VII // Офіц. вісник України. – 2014. – № 54. – С. 1440.
19. Співробітництво між Україною та Радою Європи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/cooperation>. – Заголовок з екрана.
20. Статистика Європейського суду з прав людини: Офіційний веб-сайт Європейського суду з прав людини: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Reports+and+Statistics/Statistics/Statistical+information+by+year/>. – Заголовок з екрана.
21. Статут Ради Європи. Лондон, 5 травня 1949 року // Офіц. вісник України. – 2004. – № 26. – С. 1733.

(продовження в наступному номері)

ВІСНИК

Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

Передплатний індекс: 89521